

NESVYŽIAUS RADVILŲ BIBLIOTEKA XVII Š[IMTMEČIO] VIDURYJE*

Dr. Konstantinas Avižonis

Sunku įsivaizduoti XVII-jo šimtmečio Lietuvą be Nesvyžiaus, kuris tuo metu vaidino labai svarbų vaidmenį visame Lietuvos gyvenime. Nesvyžius, ši Nesvyžiaus ir Oluikos Radvilų buveinė, nelyginant jų sostinė, senasis nesvyžiškių Radvilų šeimos lizdas, XVII-jame šimtmetyje buvo vienas svarbiausių kultūros, švietimo ir politinio gyvenimo židinių Lietuvoje. Pakanka prisiminti, kokią įtakingą ir valstybės likimą vairuojančią padėtį tuo metu Lietuvoje buvo užėmę Radvilai, ir jau vien iš to aiškėja Nesvyžiaus reikšmė. Gi Radvilų, tiek biržiškių, tiek nesvyžiškių, šeima XVII š. viduryje kaip tik buvo pačiame savo galybės ir didybės pakilime. Šie didikai tuomet buvo nelyginant nevainikuoti Lietuvos karaliukai, savo įtakoje sugebėję laikyti ne tik plačiasias bajorų minias (nuo kurių balso bent formaliai priklausė bajoriškiosios valstybės likimas), bet taip pat ir kitas Lietuvos didikų šeimas, privalėjęsias skaitytis su Radvilų įtaka valstybėje ir jų siekimais.

XVII š[imtmečio] Nesvyžius kultūriniame pasaulyje garsėjo ne tik puikiais ir prabangiais Radvilų rūmais, atstovavusiais puošnų baroką, didžiulėmis tų rūmų salėmis, bet ir garsiais Radvilų meno rinkiniais, paveikslų galerija su originaliniu Leonardo da Vinči „Kristumi“, nepaprastai turtingu brangenybių rinkiniu – lobiu, turtingu savo archyvu, didele biblioteka, tvirtais įstiprinimais, didelės meninės vertės įvairių ginklų rinkiniu, žymiu numizmatikos kabinetu ir garsiąja Nesvyžiaus pabūklų bei varpų liejykla. Jau tuomet įvairūs Nesvyžiaus rinkiniai sudarė neįkainojamą kultūrinį ir meno lobį¹. Patys Radvilai, kaip ir daugelis kitų to meto Lietuvos didikų, buvo mokslo ir švietimo mecenatai, globojo rašytojus ir mokslo žmones, kviesdamiesi juos į savo rūmus arba

* Straipsnio mašinraštis saugomas LNB RKRS, F47-90, lap. 1–44. – Čia ir toliau autoriaus pateiktos nuorodos ir išnašos paliekamos pagrindinio teksto lapo apačioje, t. y. taip, kaip mašinraščio originale, jų nekeliant į straipsnio pabaigą. Mat K. Avižonis vienintelis savo straipsnyje pateikė ir naudotų šaltinių bei literatūros sąrašą, ir – išnašose – nuorodas. Tekste redaktorių pastabos ženklinamos žvaigždute*, o sudarytojų pastabos ir komentarai – didžiosiomis raidėmis [A], [B], [C], o išnašose A), B), C). Siekiant išlaikyti originalią išnašų numeraciją, redaktorių ir sudarytojų komentarai atskirose išnašose neteikiamos.

1 Apie nepaprastą Nesvyžiaus rūmų prabangą bei ištaigą, didžiulius meno turtus, garsų aukso bei sidabro dirbinių lobį, gobelenus, kilimus, porcelano rinkinius žiūr. Łoziński, Wł., Życie polskie w dawnych wiekach, wyd. III ilustr., Lvovas 1912, p. 15–16, 19, 34, 77 ir kt.

materiališkai juos remdami². Kam pagaliau nėra žinomas Radvilų spaustuvės Nesvyžiuje vaidmuo kultūriniame gyvenime.

Be abejonės Nesvyžiaus rūmų turtingi rinkiniai atsirado ne iš karto. Jie augo palaipsniui, menu ir kultūra besidominčių Radvilų renkami ir plečiami. Taip pat ir garsioji Radvilų biblioteka ne iš karto susikūrė bei išaugo: ji turi savo ilgą istoriją.

Nors patys seniausieji Nesvyžiaus Radvilų bibliotekos kūrimosi laikai dar nėra visapusiškai tyrinėti ir jos pradžia dar tebeskendi praeities miglose, vis dėlto, nėra jokios abejonės, jog tos bibliotekos užuomazgos šaknų reikia ieškoti jau XVI šimtmetyje. Galbūt per drąsu būtų teigti kartu su J. Jaroševičiumi, jog „jau XVI š. Radvilai turėjo didelę biblioteką Nesvyžiuje“³. Šitokį teigimą galima būtų suprasti tik kaip labai ribotą ir sąlyginį, tą didumą įsivaizduojant gana kukliu ano meto privatiųjų bibliotekų mastu. Tačiau, vis dėlto, Nesvyžiaus bibliotekos atsiradimas turi būti rišamas su pirmųjų Radvilų apsigyvenimu bei veikla Nesvyžiuje. O tai kaip tik sutampa su humanizmo laikotarpio pakilimu Lietuvoje XVI š. pirmoje pusėje, kada daugiau dėmesio imta skirti ir knygai.

Po galingų Lietuvos didikų Kiškų Nesvyžius vedybų ir paveldėjimo keliu 1533 m. perėjo Radvilų šeimos nuosavybėn⁴. Jis pasidarė Mikalojaus Radvilos Juodojo buveinė, nuo kurio ir prasidėjo garsioji nesvyžiškių Radvilų šaka⁵. 1547 m. Mikalojus Radvilas Juodasis nuo imperatoriaus Karolio V gavo kunigaikščio titulą, ir nuo to laiko nesvyžiškių Radvilų šaka titulavosi Nesvyžiaus ir Oluikos kunigaikščiais⁶ Mikalojus Radvilas Juodasis pirmas ir pradėjo rūpintis Nesvyžiaus ekonominiu bei kultūriniu kėlimu. Tam darbui susidarė palankios sąlygos, nes jo vaidmuo Lietuvos gyvenime buvo labai įtakingas. Jis buvo vienas svarbiausiųjų Žygimanto Augusto patarėjų ir naudojosi neribotu šio pastarojo pasitikėjimu. Tapęs Lietuvos valstybės kancleriu, Mikalojus Radvilas Juodasis 1551 m. lapkričio mėn. 3 d. išsirūpino iš Žygimanto Augusto privilegiją, kuria buvo leista visus Lietuvos valstybės dokumentus, kitaip sa-

2 Brückner, Al., *Dzieje kultury Polskiej*, Krokwa 1931, t. II, p. 238.

3 Jaroszewicz, J., *Obraz Litwy pod względem jej cywilizacyi od czasów najdawniejszych do końca wieku XVIII*, Vilnius 1844–1845, t. II, p. 124, 279.

4 Taurogiński, B., *Z dziejów Nieświeża*, Varšuva 1937, p. 7. Kotłubaj, Ed., *Galerja Nieświeżka portretów Radziwiłłowskich*, Vilnius 1857, p. 228.

5 Mikalojus Radvilas Juodasis gimė Nesvyžiuje 1515.II.4, mirė Vilniuje 1565.V.28. Kotłubaj, *Galerja Nieświeżka*, p. 235, 243.

6 Ten pat, p. 236; Taurogiński, B., *Z dziejów Nieświeża*, p. 9. – A) Mašinraščio pagrindiniame tekste šios išnašos žymėjimas yra praleistas.

kant Lietuvos Metriką laikyti Nesvyžiaus archyve⁷. Tuo būdu iš karto pakilo Nesvyžiaus reikšmė.

Lietuvos kancleris ir Vilniaus vaivada Mikalojus Radvilas Juodasis, garsusis Lietuvos ir Lenkijos unijos priešas, buvo žymus protestantizmo rėmėjas ir švietimo globėjas Lietuvoje⁸. Į Lietuvos Brastą jis buvo parsikvietęs mokytų protestantų, pavesdamas jiems išversti bibliją. Savo rūmuose jis laikė nemažą būrį mokytų kalvinistų, remdamas juos ir turtu ir savo įtaka, kas labai padėjo kalvinizmui plisti Lietuvoje. Jis įsteigė protestantų bažnyčias Vilniuje, Lietuvos Brastoje, Nesvyžiuje, Klecke, Morduose. Norėdamas sudaryti sąlygas protestantų raštams ir knygoms plisti Lietuvoje, Mikalojus Radvilas Juodasis įkūrė spaustuves Lietuvos Brastoje ir Nesvyžiuje, išspausdinusias nemažai veikalų. Pagaliau savo lėšomis Lietuvos Brastoje jis išleido puošnią protestantišką bibliją lenkų kalba.

Savaime suprantama, jog toks žymus ir apsišvietęs asmuo, koks buvo Mikalojus Radvilas Juodasis, kuris tiek rūpinosi viso krašto švietimu, negalėjo neturėti savo privatinės bibliotekos. Kaip visa jo veikla, taip ir jo biblioteka be abejonės turėjo humanistiškai-protestantišką atspalvį. Tačiau labai gaila, kad ligi šiol nebeišliko jokių žinių, kokios apimties buvo jo biblioteka Nesvyžiuje. Dėl to apie ją nieko smulkiau ir negalima pasakyti.

Mikalojus Radvilas Juodasis mirė 1565 m. gegužės mėn. 28 d. Vilniuje, Nesvyžių su visais jo rinkiniais palikdamas savo sūnui Mikalojui Krištupui Radvilui Našlaičiui⁹. Jau prie Mikalojaus Radvilo Juodojo pradėjęs kilti Nesvyžius kultūrinio atžvilgiu dar labiau pražydo nuo 1565 m. ligi 1616 m., valdomas jo sūnaus Krištupo Radvilo Našlaičio, kurį ir reikia laikyti Nesvyžiaus Radvilų rūmų steigėju, kadangi jis ligi tol buvusį medinį Nesvyžių pavertė mūriniu ir išpuošė įvairiais viešaisiais pastatais. 1583–1587 m. Mikalojus Krištupas Radvilas Našlaitis, parsikvietęs žymių architektų, pačios gamtos vandenimis gerai apsaugotoje vietoje pastatydino didelę Nesvyžiaus mūrinę

7 Barwiński, Eug., Archiwum ks. Radziwiłłów w Nieświeżu Collectanea ex archivo collegii historici, t. XI, Krokua 1909–1913; Taurogiński, B., Z dziejów Nieświeża, p. 10. Kutrzeba, St., ir Semkowicz, Wł., Akta unji Polski z Litwą 1385–1791, Krokua 1932, p. XVIII–XXII įrodinėja, jog ta privilegija esanti falsifikatas, sudarytas XVIII š. pirmoje pusėje.

8 Šepetys, J., Reformacijos istorija Lietuvoje, Vilnius 1922, I d., p. 62–64, 68, 70–71. Taurogiński, Z dziejów Nieświeża, p. 10–19. Kotłubaj, Galerja Nieświeżka, p. 238, 239, 243. Łukaszewicz, J., Dzieje kościołów wyznania helweckiego w Litwie, Poznań 1842–1843, t. I, p. 22–23, t. II, p. 10, 30, 49, 52, 112.

9 Mikalojus Krištupas Radvilas Našlaitis gimė Čmieliove 1549.VIII.2, mirė Nesvyžiuje 1616.II.28, Kotłubaj, Galerja Nieświeżka, p. 305, 317. – A) Dab. Mikalojui Krištupui Radvilai Našlaitėliui, t. p. ir toliau.

pilį su rūmais¹⁰. Pilis buvo pastatyta pagal to meto olandų ir italų architektų kūrybos geriausių Vakarų Europos fortifikacijos pavyzdžius ir savo išvaizda bei sustiprinimais labai panašėjo į Buren pilį Olandijoje¹¹.

Nemažiau už savo tėvą Mikalojus Krištopas Radvilas Našlaitis buvo susirūpinęs ir kultūriniu Nesvyžiaus gyvenimu. Tačiau jo veikla dvasinės kultūros srityje turėjo visai kitą pobūdį ir daugelyje atvejų ėjo savo tėvui diametriškai priešinga kryptimi. Kadangi jis pats perėjo į katalikybę, tai kaip uolus jos platintojas ėmė griežtai kovoti su protestantizmu ir dažnai net griauti savo tėvo nuveiktą darbą. Sėkmingesnei kovai su protestantizmu ir katalikiškajam žmonių švietimui jis įkūrė ir toliau visai rėmė jėzuitų kolegiją Nesvyžiuje¹². Tačiau savo tėvo įsteigtąją Nesvyžiaus spaustuotę, skirtą protestantiškoms knygoms spausdinti, Mikalojus Krištopas Radvilas Našlaitis išmetė iš savo rūmų ir pardavė Lietuvos raikytojui Jonui Kiškai, o savo pastatydintai jėzuitų kolegijai Nesvyžiuje 1586 m. įsteigė naują spaustuotę¹³. Taip pat ir savo tėvo įkurtąją Lietuvos Brastoje spaustuotę, išspausdinusią nemažai poleminių veikalų, religinių pamokslų, panegirikų ir kt., jis panaikino ir 1575 m. atidavė Vilniaus jėzuitų kolegijai¹⁴.

Nors nėra jokios abejonės, jog Mikalojus Krištopas Radvilas Našlaitis irgi buvo apsišvietęs ir žymus žmogus, jog jis taip pat mėgo knygas¹⁵, rūpinosi Nesvyžiaus rūmų biblioteka, archyvu ir kitais rinkiniais, vis dėlto, jo perėjimas katalikybėn iš pradžių turėjo neigiamai atsiliiepti į tolimesnį Nesvyžiaus Radvilų bibliotekos plėtojimąsi. Taip, pavyzdžiui labai gerai yra žinomas faktas, jog uolusis katalikybėje Mikalojus Krištopas Radvilas Našlaitis kartu su savo įkurdintais jėzuitais Nesvyžiaus turgavietėje, taip pat ir Vilniuje, viešai degino savo tėvo Lietuvos Brastoje išleistąją puošniąją protestantų bibliją ir gudiškąjį Simono Budnio katekizmą, taip pat savo tėvo išleistą. Kur tik galėdamas, jis

10 Taurogiński, Z dziejów Nieświeża, p. 23, 203; Bersohn, M., Dawna zbrojownia książąt Radziwiłłów w Nieświeżu, Varšuva 1904, p. 6; Kotlubaj, Galerja Nieświeżka, p. 318; Morelowski, M., Przewodnik po Wileńszczyźnie, Vilnius 1940(?), p. 241. A) gali būti: Morelowski M. Przewodnik po okolicach Wilno. Wilno, 1939. S. 196–201; arba Morelowski M., Tochtermann J. Przewodnik turystyczny po wojewódstwie wileńskim. – Wilno, 1939. S. 189.

11 Morelowski, Przewodnik, p. 56, 241.

12 Žiūr. mano straipsnį Švietimas Lietuvoje XVII-jo amžiaus pirmoje pusėje, atspaudas iš Lietuvos Praeities I tomo, Vilnius–Kaunas 1940–1941, p. 9–10.

13 Taurogiński, Z dziejów Nieświeża, p. 23.

14 Bieliński, J., Uniwersytet Wileński (1579–1831) Krokua 1899 t. I, p. 121; Łukaszewicz, J., Historia szkół w Koronie i Wielkim Księstwie Litewskiem od najdawniejszych czasów aż do roku 1794, Poznanė 1849–1851, t. IV, p. 47.

15 Bartoszewicz, K., Radziwiłłowie, Varšuva–Krokua 1928, p. 68.

stengėsi surasti ir supirkti minėtąją bibliją ir visus jos surastus bei įsigytus egzempliorius sudegino kartu su kitomis prieš katalikybę nukreiptomis knygomis¹⁶.

Savaime suprantama, jog šitokio „apsivalymo“ metu skaudžiai turėjo nukentėti ir Nesvyžiaus Radvilų rūmų biblioteka. Tačiau kartu netenka abejoti, jog šioje bibliotekoje padarytos spragos to paties Mikalojaus Krištopo Radvilo Našlaičio buvo užpildomos senomis ir naujomis, katalikų išleistomis, knygomis. Kovoje su reformacija svarbų vaidmenį tada kaip tik ir suvaidino visa ta gausioji poleminė religinė katalikiškoji literatūra, kurios tiek daug buvo spausdinama ypačiai jėzuitų spaustuose ir kuri negalėjo nepatekti į tokio uolius kovojojo už katalikybę biblioteką. Kaip jo tėvas rėmė protestantų mokslo vyrus, taip jis pats globojo įvairius mokytus katalikus ir buvo katalikiškojo švietimo bei mokslo mecenatas.

Mikalajui Krištopui Radvilui Našlaičiui rūpėjo ne vien tik švietimas, bet ir kiti su tuo susiję reikalai. Yra žinoma, jog Nesvyžiuje dirbo jo pakviestas to meto talentingiausias kartografas Tomas Makovskis, kuris čia paruošė ne tik įvairių vietovių raizinių, bet ir garsųjį Radvilų Lietuvos žemėlapi, savo globėjo Mikalojaus Krištopo Radvilo Našlaičio lešomis 1613 m. išleistą Amsterdame¹⁷, kuris tuo metu buvo naujausios kartografijos pavyzdys ir Vakarų Europoje.

Po pirmųjų savo žaizdų, gautų Mikalojaus Krištopo Radvilo Našlaičio valdymo pradžioje, Nesvyžiaus Radvilų biblioteka pamažu vėl atsigavo ir per ilgą jo valdymo laikotarpį, trukusį net 51 metus, vėl išaugo ir praturtėjo. Savo biblioteką jis praturtino ne tik naujai išeinančiomis, ne kartą jam dedikuotomis, iš savo globojamųjų leidėjų jėzuitų gautomis, bet ir įvairiomis pirktomis knygomis. Dar labiau jo biblioteka padidėjo, kai 1600 m. sausio mėn. 21 d. Romoje pasimirė jo brolis kardinolas Jurgis Radvilas. Šio pastarojo biblioteka buvo prijungta prie Nesvyžiaus bibliotekos.

Norėdamas, kad laikui bėgant Nesvyžiaus Radvilų turtai dalybų ir paveldėjimo keliu nesusmulkėtų ir nesunykėtų, Vilniaus vaivada Mikalojus Krištopas Radvilas Našlaitis įsteigė Nesvyžiaus ordinaciją, nustatydamas tam tikrą paveldėjimo tvarką, pagal kurią Nesvyžius neturėjo būti dalijamas tarp ipėdinių, o kartu su visais savo priklausiniais paveldimas vieno asmens. Jis taip pat pasirūpino, kad ir Nesvyžiaus rūmuose surinkti kultūriniai turtai laikui bėgant dalybomis nesusmulkėtų ir neišnyktų. Todėl dar 1612 m. kovo mėn. 21 d. jis savo

16 Taurogiński, *Z dziejów Nieświeża*, p. 64; Šepetys, *Reformacijos istorija Lietuvoje*, d. I, p. 71, 75.

17 Taurogiński, *Z dziejów Nieświeża*, p. 30.

surašytame testamente davė nurodymų ir dėl Nesvyžiaus bibliotekos likimo. jame jis rašė: „Visos religinio ir pasaulinio turinio knygos, senosios ir naujai pirktos ir ypačiai tos, už kurias užmokėjau po jo malonybės kunigo kardinolo, savo brolio, mirties, tos visos turi palikti mano sūnui Jonui ir jo įpėdiniams Nesvyžiaus pilies bibliotekoje, kad nebūtų išblaškytos“¹⁸.

Mikalojui Krištopui Radvilui Našlaičiui mirus, 1616 m. Nesvyžiaus ordinacija perėjo jo sūnui Jonui Jurgiu Radvilui¹⁹, kuris Nesvyžių ir visus jo kultūrinius rinkinius valdė ligi 1625 m.²⁰ Išėjęs mokslus Vilniuje, jis kartu su savo jaunesniuoju broliu Albrechtu Vladislovu nemažai keliavo po katalikiškus užsienius, po Austriją, Prancūziją ir Italiją. Būdamas silpnos sveikatos, politinė veikla jis mažai tesidomėjo ir daugiausia ramiai gyveno savo Nesvyžiuje. Anais laikais Lietuvos didikų sūnūs, bekeliaudami po užsienius, ne tik praplėsdavo savo akiratį ir pažindavo kitų tautų gyvenimą, bet dažnai parsiveždavo arba užsieniuose nupirkę parsisiųsdindavo įvairių knygų. Galimas dalykas, jog ir Jonas Jurgis Radvilas iš savo kelionių po užsienius buvo parsivežęs įvairių knygų, kuriomis papildė iš tėvo paveldėtą Nesvyžiaus rūmų biblioteką. Nuolat gyvendamas Nesvyžiuje, jis daugiau už kitus Mikalojaus Krištupo Radvilo Našlaičio įpėdinius turėjo progos rūpintis savo tėvo paliktais rinkiniais.

Po Jono Jurgio Radvilo mirties nuo 1625 m. ligi 1636 m. Nesvyžiaus ordinaciją valdė jo brolis Albrechtas Vladislovas Radvilas²¹. Šiam pastarajam mirus, nuo 1635 m. ligi 1642 m. Nesvyžius buvo trečiojo Mikalojaus Krištupo Radvilo Našlaičio sūnaus Zigmanto Karolio valdžioje²². Galima manyti, jog ir šie abu Nesvyžiaus savininkai bus prisidėję prie bibliotekos padidinimo, nors iš tų laikų ir neužsiliko jokios žinios apie jos stovį.

Nuo 1642 m. Nesvyžiaus ordinacija kartu su visais savo kultūriniais turtais perėjo į jauniausiojo Mikalojaus Krištupo Radvilo Našlaičio sūnaus Aleksan-

18 „Księgi wszystkie in theologia, także in politicis, dawne i świeżo kupione, i osobliwie co po JMci ksdzu kardynale bracie moim zapłacił, te wszystkie zostawać mają Janowi synowi mojemu w bibliotece zamku nieświeżkiego i successorom jego, aby rozpraszane nie były“, Archiwum Domu Radziwiłłów, wyd. A. Sokolowski, *Scriptores rerum Polonicarum*, t. VIII, Krokua 1885, p. 78.

19 Jonas Jurgis Radvilas gimė 1588.I.8 Černovicuose, mirė 1625.XII.18, Kotlubaj, Galerja Nieświeżka, p. 323–325.

20 Taurogiński, *Z dziejów Nieświeża*, p. 40–47.

21 Ten pat, p. 47. Jis gimė 1589. I.16 Nesvyžiuje, mirė 1636.VII.20 Černovicuose, Kotlubaj, Galerja Nieświeżka, p. 327–329.

22 Taurogiński, *Z dziejów Nieświeża*, p. 47–48. Jis gimė 1591.XII.4 Nesvyžiuje, mirė 1642.XI.5 Asyziuje, Italijoje, Kotlubaj, Galerja Nieświeżka, p. 331–334.

dro Liudviko rankas²³, kuris ją valdė ligi 1654 m.²⁴. Ankstyvesnysis Nesvyžiaus valdytojas, jo brolis Zigmantas Karolis, daugiausia gyveno užsieniuose, mažai tebedamas Nesvyžiuje. Dėl to Aleksandrui Liudvikui Radvilui visų pirma teko sutvarkyti perimtos ordinacijos reikalus ir pasirūpinti tolimesne bibliotekos ir kitų rinkinių priežiūra. Tam darbui pasitaikė labai sunkus, nepatogus ir neramus laikas. Pakanka prisiminti to meto kazokų sukilimus ir nelaimingus Lietuvos karus su Maskva, norint suprasti, kaip sunku tada buvo dirbti ramų kultūrinį darbą. Prie viso to dar reikia pridėti, jog 1651 m. Nesvyžių gerokai apnaikino maro epidemija, o 1654 m., tiesa, jau po Aleksandro Liudviko mirties, Nesvyžių užėmė ir nuniokojo [A] Maskvos kariuomenė²⁵.

Vis dėlto, Aleksandras Liudvikas Radvilas nemažai pasidarbavo Nesvyžiaus rinkinių priežiūrai, rasdamas laiko ir energijos net greta intensyvios savo valstybinės veiklos. Gi politinė Aleksandro Liudviko Radvilo karjera buvo sekanti²⁶: nuo 1626 m. jis buvo paskirtas Lietuvos stalininku, nuo 1631 m. Lietuvos Brastos vaivada, nuo 1635 m. Vitebsko vaivada, kiek vėliau nuo tų pačių 1635 m. Lietuvos rūmų maršalka, o nuo 1637 m. ligi 1653 m. didžiuoju Lietuvos maršalka. Tuo būdu jis visą laiką užėmė svarbias pareigas valstybėje. Gerokai pašlijus jo sveikatai, 1653 m. jis atsisakė nuo didžiojo maršalkos vietos ir buvo paskirtas Polocko vaivada. Norėdamas pataisyti sveikatą, jis neužilgo išvažiavo į Italiją, kur 1654 m. kovo mėn. 30 d. ir mirė Bolonijoje. Palaidotas jis buvo Nesvyžiaus jėzuitų bažnyčioje.

Aleksandras Liudvikas Radvilas buvo vienas šviesiųjų to meto žmonių, baigęs mokslus Vilniaus akademijoje, keliavęs po užsienius, papildydamas ir praplėsdamas savo žinias. Jau būdamas didžiuoju Lietuvos maršalka, 1651 m. jis ėmėsi tvarkyti Nesvyžiaus Radvilų biblioteką. Tuo tikslu savo buviam kambariniam raštininkui ir tarnų prižiūrėtojui, o bibliotekos tvarkymo metu jau prisiekusiam privilegijuoto Nesvyžiaus miesto tarybos nariui ir vyriausiajam Nesvyžiaus viešųjų pastatų statybininkui Jonui Hanovičiui jis pavedė sudaryti rūmų bibliotekos katalogą. Šis pastarasis 1651 m. balandžio, gegužės ir birželio mėn. dienomis ir sudarė Nesvyžiaus Radvilų bibliotekos katalogą, kuris jau leidžia tiksliai susipažinti su ta biblioteka, su jos sudėtimi, pobūdžiu

23 Aleksandras Liudvikas Radvilas gimė 1594.VIII.4 Nesvyžiuje, mirė 1654.III.30 Bolonijoje, Italijoje, Kotlubaj, Galerja Niešwieżka, p. 338–340.

24 Taurogiński, Z dziejów Niešwieża, p. 48.

A) Maširaštyje buvo „nuteriojo“, taisyta redaktoriaus J. Rimanto arba autoriaus ranka.

25 Ten pat, p. 48, 53.

26 Kotlubaj, Galerja Niešwieżka, p. 337–340.

ir apimtimi XVII-ojo šimtmečio viduryje. Katalogo sudarymo darbas tiek ilgai užtruko greičiausia dėl to, jog teko sutvarkyti ir pačią biblioteką.

Jono Hanovičiaus 1651 m. sudarytasis katalogas yra iš viso pirmas žinomas Nesvyžiaus Radvilų bibliotekos katalogas. Jokių ankstyvesnių tos bibliotekos aprašymų, knygų sąrašų ar katalogų ligi šiol dar nėra aptikta. Šį katalogą dar 1933 m. man pavyko surasti buvusių grafų Dz i a l y n s k i ū archyvo bibliotekoje Kurnike, netoli Poznanės (Biblioteka Kornicka). Tai yra kelių dešimtų puslapių rankraštis originalas, įrištas į rudos odos apdarus, pažymėtas Kurniko bibliotekos rankraščių signatūra Ms.1320. Katalogo antraštė sekanti: „Bibliotheca alias Consignatio Generalis Librorum Arcis Nesuisiensis per Clases dispositorum Jussu et Imperio Illriss^{mi} Dvcis ac Principis Dni D. Alexandri Ludovici Radziwil, Marschalci Supremi Mag. Duc. Lit: opera vero et industria Joannis Hanowicz Infamulatoris olim et Notarii Cubicularis eius Ill^{me} Cels^{dinis} nunc Consulis Iurati et Aedilium Publicarum Praefecti Priuilegiatae Ciuitatis Nesuisiensis confecta A: D: 1651 Aprilis, Maii et Iunii Diebus“.

1651 m. Nesvyžiaus Radvilų bibliotekos katalogas susideda iš keturių pagrindinių dalių. Pirmąją katalogo dalį sudaro sisteminis, antrąją – alfabetinį* katalogas. Trečioje dalyje surašytos knygos svetimomis kalbomis, o ketvirtoje dalyje sukatalogizuoti bibliotekoje buvę rankraščiai.

Jau vien iš katalogo plano atrodo, jog paruošimas buvo sistemingas, planingas. Tačiau jau šioje vietoje turiu pažymėti, jog užsibrėžtas planas nebuvo tiksliai įvykdytas. Taip iš katalogo plano atrodytų, jog sisteminėje ir alfabetinėje katalogo dalyse turėjo būti pakartotos tos pačios knygos, tik vieną kartą pagal turinį, o antrą pagal autorių. Tačiau giliau įsigilinus į katalogą paaiškėja, jog iš tikrųjų alfabetinėje dalyje sužymėtos knygos nėra įtrauktos į sisteminį katalogą ir atvirkščiai. Iš to galima spręsti, jog dalis Nesvyžiaus Radvilų bibliotekos buvo sutvarkyta lentynomis pagal knygų turinį, o kita dalis knygų buvo sudėta lentynose mišriai. Todėl, katalogizuojant pagal turinį sutvarkytas knygas, gautas sisteminis katalogas, o mišriai sudėtos knygos buvo surašytos alfabetine tvarka. Taip pat ir į svetimųjų kalbų knygų katalogo dalį nebuvo įtrauktos knygos, suminėtos sistemininiame kataloge, nors jos ir būtų buvusios svetima kalba spausdintos (kaip matyti iš katalogo, „savąja“ kalba buvo laikomos lotynų ir lenkų, o „svetimomis“ – italų, prancūzų, vokiečių, anglų kalbos). Pagaliau taip pat atsitiko ir su rankraščiais: vieni jų buvo įtraukti į sisteminę katalogo dalį, o kiti surašyti rankraščių skyriuje.

* Virš mašinarraštyje esančio šio žodžio, V. Biržiškos ranka pieštuku užrašyta „abėcėlinis“, matyt, žymusis bibliografas taip neprimygtinai siūlė vartoti labiau lietuvišką terminą.

Sisteminė katalogo dalis yra padalyta į 31 skyrių.

1. Į pirmąjį skyrių surašytos biblijos, ir jis pavadintas „Biblia sacra“. Čia mes randame 5 biblijas. Pastabose pažymėta, jog jos įrištos į raudonos ir baltos odos apdarus; viena jų labai sena, pergamente rašyta.

2. Antrąjį skyrių sudaro šventųjų tėvų raštai – „Sancti Patres“. Jame surašyta iš viso 20 tomų, brangia raudono safiano medžiaga įrištų. Iš jų tik viena knyga neįrišta. Kaip matyti iš katalogo, dauguma šio skyriaus knygų į Nesvyžiaus Radvilų biblioteką pateko paveldėtos iš kardinolo Jurgio Radvilo, nes daugumoje jų randamas šio pastarojo herbas („pod herbami xzcia Jerzego cardinala“).

3. Į trečią skyrių pateko šventųjų raštų aiškintojai – „Interpretes SS: Scripturae“, iš viso 17 tomų. Dalis jų įrišta į raudoną safianą su Radvilų herbais, kitos – į raudonos ir baltos odos apdarus, o kai kurios lentiniais apdais, aptrauktais oda.

4. Ketvirtame skyriuje randame įvairias bažnytinių apeigų knygas. Jis įvardytas „Ritvales“, turi viso 11 tomų, kurių dauguma baltos ir raudonos odos apdais, o kitos įrištos į lentinius, pergamentinius, raudono popierio ir raudono pusatlasio apdarus.

5. Į penktą sisteminio katalogo skyrių surašytos dogmatinės knygos – „Dogmatici“, iš viso 12 tomų, daugiausia baltos ir rudos odos, o kai kurios ir raudono popierio apdais.

6. Šeštąjį skyrių sudaro religinės polemikos raštai. Šis skyrius pavadintas „Controversistae“ ir turi 39 tomus, daugiausia baltos, raudonos, žalios ir oranžinės spalvos apdais. Kelios knygos įrištos į lentinius ir raudono popierio apdarus.

7. Septintajame skyriuje sudėtos teisės knygos – „Iura et decreta“. Jų priskaitome 35 tomus. Tai daugiausia knygos, kurių turinį sudaro bažnytinė teisė /jų daugiausia/, senovės Romos teisė, Lietuvos bei Lenkijos teisė ir kitų valstybių teisė. Dauguma knygų baltos, žalios, juodos, geltonos ir raudonos odos apdais; viena oda aptrauktas lentiniais apdais, viena įrišta į plikus lentinius apdarus, dvi popieriniais apdais ir viena visai be apdarų.

8. Į aštuntą skyrių pateko bažnytinės istorijos veikalai. Šiame skyriuje, pavadintame „Historiae Ecclesiasticae“, randame net 43 tomus raudonos, juodos ir baltos odos apdais. Šio skyriaus tik viena knyga tėra įrišta į lentas, aptrauktas raudonu aksomu, su sidabriniais užsegimais /„z klauzurami srebrnemi“/, ir viena turi popierinius apdarus. Savo knygų skaičiumi tai yra vienas didesniųjų skyrių.

9. Devintajame skyriuje randame politinę literatūrą. Šis skyrius, įvardytas „Politicī“, irgi nėra mažas: jis turi 27 tomus, daugiausia balta, raudona, juoda ir žalia oda įrištus. Iš jų 3 tomai yra popieriniais apdarais, 1 juodos drobės ir 1 įrištas į lentas, aprauktas raudona oda.

10. Dešimtajį sisteminio katalogo skyrių sudaro Lietuvos ir Lenkijos istorijos knygos – „*Historiae Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae*“. Tų knygų visai nedaug, vos 10 tomų. Knygos įrištos balta ir raudona oda, viena raudona oda aprauktais lentiniai, viena popieriniais ir viena išsiuvinėto raudono aksomo apdarais. Šiame skyriuje mes užtinkame Kromerio, Heidenšteino, Posevino, Orzechovskio ir kitus veikalus.

11. Vienuoliktame skyriuje surašytos visuotinės istorijos knygos. Skyrius pavadintas „*Historiae Profanae*“ ir yra pats didžiausias visoje Nesvyžiuje Radvilų bibliotekoje: jame priskaitome net 110 tomų. Tai įvairių kraštų istorijos. Čia randame daug vertingų ir senų knygų, daugiausia Romos istorijos veikalų. Čia įtrauktas ir Livius, Plutarchas, Thucidides, Xenophontas, Tacitas, Svetonius, Herodotas, Cezaris, Plinius ir kt. Dauguma knygų įrišta lentiniais apdarais, aprauktais raudona, juoda ar balta oda; viena raudonu pusatlasiu.

12. Šis skyrius skiriamas specialiai karo mokslo veikalams – „*Militares*“. Jame tik 7 tomai, kurių 6 įrišti balta oda, 1 – raudonu aksomu.

13. Trylikimą skyrių sudaro įvairios geografinės knygos. Jis pavadintas „*Imagines Varias*“ ir turi 26 tomus. Knygos taip pat rūpestingai įrištos į baltos ir raudonos odos apdarus, viena tarp lentų, viena įrišta raudonu aksomu.

14. Keturioliktą skyrių sudaro matematikos knygos – „*Mathematici*“. Tačiau čia įtraukti ir įvairūs geografinės veikalai. Skyriuje iš viso 18 tomų. Knygos baltos, žalios, juodos ir raudonos odos apdarais; pora knygų įrišta tarp lentų, aprauktų oda, ir viena popieriniais apdarais.

15. Penkioliktas skyrius skiriamas medicinos veikalams – „*Medici*“. Jis visai mažas, turi tik 8 tomus. Knygos apdarytos balta, žalia ir raudona oda, viena popieriu.

16. Kaip matyti iš įvardijimo „*Philosophici*“, į šešioliktąjį skyrių turėjo patekti filosofijos veikalai. Šis skyrius tačiau nuostabiai nedidelis, teturi vos 9 tomus. Sunku manyti, jog filosofijos veikalais tuomet tiek mažai tebūtų domėtasi. Šis skyrius greičiausia dėl to toks mažas, jog įvairių filosofų veikalų randame išbarstytų ir kituose skyriuose. Čia užtinkame Aristotelio ir kitų filosofų veikalus. Knygos baltos odos ir žalio aksomo apdarais.

17. Šis skyrius pavadintas „*Epistolici*“ ir yra labai mažas, nes teturi vos 6 tomus, įrištus balta ir raudona oda.

18. Aštuonioliktajame skyriuje surašytos mokyklinės knygos – „Scholastici“. Tai daugiausia įvairūs žodynai, vadovėliai, gramatikos ir kitos, su mokykla surištos knygos, iš viso 18 tomų. Kaip ir kitų skyrių, taip ir šio knygos įrištos balta, žalia ir raudona oda, kitos tarp lentų, aptrauktų oda, 1 pergamentiniais ir 1 popieriniais apdarais.

19. Į šį skyrių pateko įvairūs gražbylystės veikalai „Oratores“, iš viso 23 tomai. Čia randame Cicerono ir kitų oratorių knygas, taip pat įvairias progines Radvilų šeimos kalbas, pasakytas įvairių iškilnių metu, per jų vestuves, laidotuves ir panašiomis progomis. Dauguma knygų baltos ir raudonos odos apdarais, viena juodo aksomo, viena rudo popierio, viena drobės ir dvi visai be apdarų.

20. Dvidešimtas sisteminio katalogo skyrius skiriamas specialiai poezijai. Tai yra vienas didesniųjų skyrių, įvardytas „Poetae“, turįs iš viso 40 tomų. Dauguma knygų įrišta baltos, juodos ir raudonos odos apdarais, 17 knygų apdaryta popieriu ir 1 pergamentu.

21. Į šį skyrių turėjo būti surašytos įvairaus turinio knygos, nes jis įvardytas „De variis materiis“, tačiau iš tikrųjų mes čia randame Platono, Senekos, Plutarcho ir kitus veikalus, iš viso 8 tomus. Visi jie įrišti į baltos, juodos ir raudonos odos apdarus.

22. Šis skyrius skiriamas specialiai įvairių kalbų knygoms, todėl ir pavadintas „Variarum Lingvarum“. Tai antras savo didumu sisteminės bibliotekos skyrius, turįs lygiai 100 tomų. Jame mes randame 94 itališkas, 5 prancūziškas ir 1 ispanišką įvairaus turinio knygą. Dauguma jų baltos, geltonos, raudonos ir juodos odos, 1 pergamento, 5 įvairaus spalvoto popierio apdarais ir 3 visai be apdarų.

23. Tai įvairių polonistikos veikalų skyrius – „Polonici“. Jis yra irgi vienas didžiųjų bibliotekos skyrių, nes turi net 59 tomus. Tai yra įvairaus turinio knygos, rašytos lenkų kalba. Jos irgi įrištos į raudonos ir baltos odos apdarus, 1 raudonu pusatlasu, 4 popieriniais apdarais.

24. Šis skyrius apima įvairius germanistikos veikalus, yra pavadintas „Germanici“ ir susideda iš 7 tomų. Visos tos knygos vokiečių kalba, įvairaus turinio. Apdarai baltos, geltonos ir raudonos odos; viena įrišta į raudoną medžiagą („w armezynie czerwonym“), dvi popieriniais apdarais.

25. Šis skyrius apima knygas slovėnų (?) kalba. Jis pavadintas „Sclauonici“ ir turi 8 tomus, įrištus juoda ir raudona oda.

26. Į dvidešimt šeštąjį skyrių pateko katalikų bažnyčios draudžiamosios knygos, ligi tol dar išlikusios Nesvyžiaus Radvilų bibliotekoje. Skyrius pava-

dintas „Prohibiti“ ir turi 15 tomų. Tai yra įvairių autorių veikalai lotynų kalba. Tarp jų randame „Pomponii Mellae de Orbis Situ“ ir „Stanislai Sarnicii de rebus Polonorum et Lithuanorum“. Knygos daugiausia juodos ir raudonos odos, kai kurios lentiniiais apdarais.

27. Ši skyrių sudaro lenkiški rankraščiai. Jis yra pavadintas „Manuscripty Polskie“ ir susideda iš 10 tomų. Tarp rankraščių randame Strykowski kroniką ir vieną rankraščių rusų kalba. Rankraščiai taip pat įrišti į juodos ir baltos odos apdarus, 1 popieriniais apdarais, 2 visai be apdarų.

28. Į šį skyrių pateko lotyniškieji rankraščiai – „Manuscripty Lacinskie“, iš viso 7 tomai, įrišti balta ir raudona oda.

29. Šiame skyriuje randame itališkus rankraščius – „Manuscripty Włoskie“, iš viso 6 tomai, kurių 5 baltos odos apdarais, o 1 visai be apdarų.

30. Ši skyrių sudaro rankraščiai vokiečių kalba – „Manuscripty Niemieckie“. Jų yra tik 3 tomai, visi raudonos odos apdarais.

31. Paskutinį sistematinės bibliotekos katalogo skyrių sudaro įvairi kartografinė, braižinių ir raižinių medžiaga. Šis skyrius pavadintas „Mapp, Munsztukow, Fortec y inszych sztuk Abrysy“. Iš viso jų suregistruota 80 pozicijų.

Tuo ir baigiasi sistematinė Nesvyžiaus Radvilų bibliotekos katalogo dalis. Joje iš viso yra sukatalogizuota 787 tomai, dauguma jų foliantai. Iš jų didžiausią dalį sudaro įvairaus turinio knygos – 189 tomai; antroje vietoje stovi istorija – 163 tomai; trečioje vietoje – geografija – 124 tomai²⁷; ketvirtoje vietoje teologija – 104 tomai²⁸; penktoje vietoje – filologija – 81 tomas; šeštoje vietoje – teisė – 62 tomai; septintoje vietoje filosofija – 23 tomai; aštuntoje vietoje – medicina – 8 tomai ir devintoje vietoje karo mokslas – 7 tomai; pagaliau dar įvairaus turinio 26 rankraščiai.

To paties meto Biržų šakos Lietuvos arklydininko Boguslavo Radvilo Slucko bibliotekoje turinio atžvilgiu knygos grupavosi panašiai: pirmoje vietojeėjo geografijos-istorijos veikalai – 125 tomai, antroje vietoje teologija ir filosofija – 90 tomų, trečioje vietoje klasikinių autorių, klasikinės senovės tyrimo ir humanistų veikalai – 70 tomų, toliau teisės ir valstybės mokslo – 30 tomų, medicinos ir gamtos 25 tomai ir karo mokslo 12 tomų²⁹.

Kaip matome, tiek Nesvyžiaus, tiek Biržų Radvilai, patys daug keliavę po

27 Į šį skaičių įeina ir kartografinė medžiaga.

28 Iš tikrųjų teologijos ir filosofijos knygų buvo žymiai daugiau, tik daugelis jų, kaip rašytų ne lotynų, bet kitomis kalbomis, pateko į įvairaus turinio knygų skyrių.

29 Diesch, C., Fürst Boguslav Radziwill und seine Bücherschenkung an die Königsberger Schlossbibliothek, Festschrift Georg Leyh 1877–1937, Leipziger 1937, p. 122.

užsienius, daugiausia dėmesio skiria istorijos ir geografijos turinio knygoms, taip pat teologijos, filosofijos bei teisės mokslams. Visa tai buvo labiausia reikalinga ir kasdieniniame jų gyvenime.

Kalbos atžvilgiu Nesvyžiaus Radvilų bibliotekoje absoliučią daugumą sudaro knygos lotynų kalba³⁰, antroje vietoje eina knygos italų kalba, trečioje – lenkų, ketvirtoje – prancūzų, penktoje – vokiečių, šeštoje rusų ir slovėnų (?), septintoje – ispanų ir anglų. Lietuvių kalba knygų neužtikau³¹. Toks didelis įvairiomis kalbomis knygų skaičius parodo, kiek įvairių kalbų anais laikais didikų mokėta. Didelis įvairių kalbų mokėjimas Lietuvoje ir Lenkijoje krisdavo į akis ypač svetimšaliams, anuomet keliavusiems šiose valstybėse³².

Lotynų kalbos dominavimas Nesvyžiaus Radvilų bibliotekoje savaime suprantamas, nes anais laikais lotynų kalba buvo kultūringojo ir mokslo pasaulio kalba. Labai didelis skaičius knygų italų kalba (94 tomai sistematiniėje katalogo dalyje ir 47 tomai svetimų kalbų knygų katalogo dalyje) Nesvyžiaus Radvilų bibliotekoje paaiškinamas tuo, jog šios šakos Radvilai savo kelionėse po užsienius paprastai vykdavo į Italiją, iš kur šių knygų ir parsigabendavo arba parsisiųsdavo. Tuo pačiu būdu atsirado ir nemažas prancūzų kalba knygų skaičius (5 tomai sistematinio katalogo dalyje ir 28 tomai svetimų kalbų katalogo dalyje). Mažą skaičių knygų vokiečių kalba galima išaiškinti tuo, jog Nesvyžiaus Radvilai buvo uolūs katalikai, todėl savo kelionėse po užsienius paprastai aplenkėdavo protestantinę Vokietiją ir vengė savo bibliotekoje komplektuoti protestantų knygas, kurių dauguma ir būdavo vokiečių kalba spausdintos. Tačiau katalikiškų vokiškų knygų randame ir Nesvyžiaus Radvilų bibliotekoje (7 sistematiniame kataloge ir 10 svetimų kalbų knygų kataloge).

Maždaug to paties meto protestantinės Biržų Radvilų šakos paskutiniojo atstovo Boguslovo Radvilo bibliotekoje Slucke vokiškų knygų randame dvigubai daugiau – net 40 tomų, tuo tarpu kitų mažiau: prancūziškų 22, olandų

30 Siarczyński, Fr., *Obraz wieku panowania Zygmunta III czyli obraz stanu, parodu i kraju, wystawiający religiją, obyczaję, nauki, prawa etc.*, Poznań 1843–1858, t. I, p. 183 pažymi, kad ne tik Lietuvoje, bet ir Lenkijoje didžiausias ir garsiausias privatinis knygynas buvo Radvilų biblioteka, žymi ne tik savo knygų kiekybe, bet ir kokybe; jokia kita biblioteka negalėjusi jai prilygti savo graikiškomis, hebrajiškomis ir lotyniškoms knygoms. Iš Siarczyńskio pastabos tačiau neišku, ar jis kalba apie Biržų, ar Nesvyžiaus Radvilų biblioteką. Aš bent savo pastabose apie 1651 m. Nesvyžiaus Radvilų bibliotekos katalogų nesu pasižymėjęs, o iš atminties nebeprisimenu, kad jame būtų minimos graikų ar hebrajų kalba knygos.

31 Visiškai išsamiai šio katalogo išstudijuoti 1933 m. negalėjau dėl laiko stokos, nes buvau užsiėmęs kitu mokslo darbu, o dabar man šis katalogas neprieinamas. Ar lietuvių kalba knygų nėra ir alfabetinėje katalogo dalyje, griežtai tvirtinti negaliu.

32 Pavyzdžiui, tuo stebisi Zeillerus, M., *Neue Beschreibung desz Koenigreichs Polen und Groszherzogthums Litauen*, Ulmas, 1852, p. 46.

5, lietuvių 1, lenkų 1, čekų 1 ir italų kalba vos tik 2³³, nes Italija buvo grynai katalikiškas kraštas nedominęs protestantinių Biržų Radvilų.

Antrąją pagrindinę Nesvyžiaus Radvilų bibliotekos 1651 m. katalogo dalį sudaro alfabetinis katalogas. Kaip jau aukščiau minėjau, šioje alfabetinėje katalogo dalyje surašytos knygos nėra įtrauktos į sisteminį katalogą. Į alfabetinį katalogą iš viso įrašyti 456 tomai. Knygų formatas įvairus: in folio, in quarto ir in octavo. Kaip sisteminiame kataloge, taip ir alfabetiniame vyrauja istorijos bei geografijos turinio knygos. Čia mes randame daug klasikinės senovės veikalų: Demosteną, Cezarį, Horacijų, Homerą, Herodotą, Plinijų ir kt. Tačiau šiaip alfabetiniame kataloge įtrauktos knygos įvairaus turinio ir įvairių laikų. Tarp jų randame ir Jono Dluogošo Lenkijos istoriją. Knygos rūpestingai ir gražiai įrištos į įvairių spalvų odinius bei medžiaginius viršelius. Vos kelios knygos tėra neįrištos. Toks rūpestingas knygų įrišimas, dažniausiai į brangius liuksusinius odinius apdarus, taip pat į įvairių brangių medžiagų apdarus, parodo, kokia didelė pagarba buvo reiškiamą knygai ir kaip labai rūpintasi išviršine bibliotekos išvaizda. Neįrištų knygų beveik visai nėra, o paprastais popieriniais apdaraais labai mažai teužtinkame.

Kalbos atžvilgiu alfabetiniame kataloge daugiausia knygų lotynų kalba, antrąje vietoje eina lenkų kalba.

Trečią Jono Hanovičiaus 1651 m. sudaryto Nesvyžiaus rūmų bibliotekos katalogo dalį apima katalogas knygų svetimomis kalbomis. Kaip jau minėjau, ši katalogo dalis nėra tobulai apdirbta, nes čia nepateko knygos, suminėtos sisteminiame kataloge. Trečioje katalogo dalyje randame iš viso 86 tomus. Dauguma jų taip pat gražiais odiniais apdaraais, o be apdarų tik kelios knygos. Kalbos atžvilgiu šioje katalogo dalyje yra įrašyti 47 tomai italų kalba, 28 tomai prancūzų, 10 tomų vokiečių ir 1 tomas anglų kalba. Tokiu būdu ir čia vyrauja italų kalba, nemaža knygų ir prancūzų kalba.

Ketvirtą ir paskutinę 1651 m. Nesvyžiaus Radvilų bibliotekos katalogo dalį sudaro rankraščių katalogas. Jame iš viso įrašyti 9 rankraščiai. Tarp jų mes randame ir to meto bibliotekos savininko Aleksandro Liudviko Radvilo dienoraštį, rašytą 1611 m., kai jis dar būdamas jaunas keliavo į Italiją. Kaip jau aukščiau buvo minėta, į šią katalogo dalį nepateko rankraščiai, sužymėti sisteminėje katalogo dalyje.

33 Diesch, Fürst Boguslav Radziwill, p. 123–124. Nuostabiai mažas lenkų kalba knygų skaičius būtų paaiškinamas tuo, jog Slucko biblioteką pervežant į Karaliaučių galėjo būti nesidomima lenkiškėmis knygomis, kurios galėjo būti ten ir paliktos, todėl į bibliotekos katalogą, sudarytą jau Karaliaučiuje, jos galėjo nepatekti.

Sudėję krūvon visose katalogo dalyse surašytas knygas ir rankraščius, matome, jog 1651 m. Nesvyžiaus Radvilų bibliotekoje buvo iš viso 1338 tomai. Palyginę didžiojo Lietuvos maršalkos Aleksandro Liudviko Radvilo biblioteką Nesvyžiuje su to paties laiko Lietuvos arklydininko Boguslovo Radvilo biblioteka Slucke, matome, jog Nesvyžiaus biblioteka buvo žymiai didesnė, negu Slucko, nes pirmojoje 1651 m. buvo iš viso 1338 tomai, o antrojoje, po Boguslovo Radvilo mirties iš Slucko išvežtoje į Karaliaučių, 1671 m. buvo 428 tomai in folio³⁴. Tiesa, iš Slucko į Karaliaučių buvo pervežtos tik vertingesnės knygos, kitas paliekant Slucke savo vietoje. Po kiek laiko papildomai dar buvo pervežta 65 tomai in quarto³⁵. Tačiau net ir prileidus, jog Slucke galėjo likti, nors ir mažiau vertingų, dar antra tiek knygų, kiek buvo išvežta į Karaliaučių, kuo vis dėlto sunku būtų tikėti, tai ir tuo atveju Nesvyžiaus biblioteka buvo nepalyginamai didesnė, negu Slucko.

Norint teisingai įvertinti ano laiko mastu ir pilnai suprasti Nesvyžiaus Radvilų bibliotekos didumą ir reikšmę, reikia ją palyginti dar ir su kitomis to paties laikotarpio privatinėms bibliotekomis Lietuvoje. Kitaip sakant, reikia atsakyti į klausimą, kokią vietą Nesvyžiaus Radvilų biblioteka XVII š. užėmė tarp kitų Lietuvos bibliotekų.

Bibliotekos Lietuvoje pradėjo kurtis tik XVI š. Jau pačioje pradžioje 1510 m. didžiojo Lietuvos kunigaikščio Žygimanto Senojo biblioteka Vilniuje turėjo 71 knygą³⁶. Tiek jis pats, tiek jo žmona karalienė Bona, tiek ir jų sūnus Žygimantas Augustas buvo žymūs humanistai ir humanizmo rėmėjai. Greta kitų savo darbų, jie rūpinosi didinti ir didžiųjų Lietuvos kunigaikščių biblioteką, kuri nuolat augo. Tuo būdu 1562 m. Žygimanto Augusto biblioteka buvo pasiekusi jau 4.000 tomų³⁷. Anais laikais tai buvo nepaprastai didelė biblioteka, kurią sudaryti tebuvo įmanoma tik patiems didiesiems kunigaikščiams, turėjusiems didelius lėšų išteklius. Vėliau ši didžiulė biblioteka perėjo Vilniaus Akademijai ir nuolat augo, vis priperkant naujų knygų, o dar daugiau* įvairiems labdariams užrašant jai savo knygas. 1800 m. Vilniaus Akademijos biblioteka turėjo jau 8.680 tomų³⁸.

Kaip kitur, taip ir Lietuvoje daugiausia bibliotekų buvo prie vienuolynų, prie kapitulų ir prie katalikų bei protestantų mokyklų. Savo bibliotekų turėjo ir

34 Diesch, Fürst Boguslav Radziwill, p. 120.

35 Ten pat, p. 121.

36 Biržiška, Vcl., Bibliotekos Lietuvoje, Lietuviškoji Enciklopedija, t. III, Kaunas 1935.

37 Ten pat.

* Mašinarštyje buvo „labiau“, taisyta ranka.

38 Ten pat.

atskiri dvasininkai, ypač vyskupai. Iš Vilniaus miesto istorijos sužinome, jog Vilniuje beveik kiekvienas vienuolynas turėjo savo biblioteką³⁹.

Dar XVI š[imtmečio] antroje pusėje didžiulę kelių tūkstančių tomų biblioteką yra turėjęs Vilniaus vyskupas Valerijonas Protasevičius, 1580 m. savo knygas dovanojęs Vilniaus akademijai⁴⁰.

Žemaičių vyskupas Mikalojus Pacas, miręs 1619 m., visą savo turtą kartu su knygų rinkiniu atidavė jėzuitų kolegijai, Lietuvos didžiojo etmono Jono Karolio Chodkevičiaus neseniai įsteigtai Kražiuose⁴¹.

Vilniaus vyskupas Eustachijus Valavičius, miręs 1630 m., Vilniaus Akademijai atidavė savo biblioteką⁴², tačiau nežinia kokio didumo.

XVI š. pabaigoje ir XVII š. pirmoje pusėje Vilniaus Akademiją dar yra apdovanoję knygomis, nors ir nežinia kuriuo kiekiu: Jurgis Radvilas⁴³, Alšėnų klebonas Lukošius Krasnodembskis⁴⁴, Vilniaus pralotas Mikalojus Decijus⁴⁵, Vilniaus klebonas Mikalojus Jasinskis⁴⁶. 1662 m. daug įvairaus turinio knygų Vilniaus Akademijai paaukojo Vilniaus kanauninkas Kazimieras Vaišnaravičius⁴⁷.

Privatinių bibliotekų Lietuvoje turėjo taip pat ir atskiri didikai bei šviesesni bajorai. Daugelis Radvilų, Chodkevičių, Sapiegų, Pacų ir kitų Lietuvos didikų buvo švietimo ir mokslo rėmėjai, įvairių mokyklų steigėjai ir globėjai. Jiems buvo dedikuojamos įvairios knygos bei brošiūros, Lietuvoje išeinančios. Tarp šviesuolių didikų pasitaikydavo net ir moterų, susidomėjusių mokslu. Tokia, pavyzdžiui, buvo XVII š. vidurio Nesvyžiaus Radvilų bibliotekos savininko Aleksandro Liudviko Radvilo duktė Ona Eufemija Radvilaitė, garsėjusi savo žiniomis matematikos, ekonominiuose ir politikos moksluose⁴⁸.

39 Kraszewski, J. I., Wilno od początków jego roku 1750, Vilnius 1840–1842, t. IV, p. 82–83.

40 Łukaszewicz, Historia szkół, t. IV, p. 41; Kościałkowski, St., Z dziejów ofiarności na rzecz nauki i nauczania na Litwie, Nauka Polska, t. V, Varšuva 1925, p. 251.

41 Siarczyński, Fr., Obraz wieku panowania Zygmunta III, zawierający opis osób żyjących pod jego panowaniem, Lwovas 1828, t. II, p. 51; Kościałkowski, Z dziejów ofiarności, p. 251; Łukaszewicz, Historia szkół, t. IV, p. 41.

42 Łukaszewicz, Historia szkół, t. IV, p. 41.

43 Kościałkowski, Z dziejów ofiarności, p. 251. Čia bene turima omenyje šiame darbe jau minėtas kardinolas Jurgis Radvilas, kuris, dar būdamas Vilniaus vyskupu, 1575 m., jėzuitų padedamas, Vilniuje atėmė nuo kalvinistų visus knygynus ir jų knygas liepė viešai sudeginti prie šv. Jono bažnyčios; Kotlubaj, Galerja Nieświeżka, p. 250; Łukaszewicz, Dzieje kościołów t. I, p. 52.

44 Kościałkowski, Z dziejów ofiarności, p. 251.

45 Ten pat.

46 Niesiecki, K., Herbarz Polski, Leipcigas 1839–1845, t. IV, p. 459.

47 Bieliński, Uniwersytet Wileński, t. I p. 134; Kościałkowski, Z dziejów ofiarności, p. 252.

48 Bartoszewicz, Radziwiłłowie, p. 280–281; Kotlubaj, Galerja Nieświeżka, p. 341.

Sunku būtų manyti, jog apsišvietę ir mokyti Lietuvos didikai dažnai žymūs mokslo rėmėjai, patys būtų neturėję savo privatinių bibliotekų. Tik, deja, apie jų turėtas bibliotekas labai mažai tėra užsilikę žinių, ir tos pačios paprastai būna labai skurdžios. Ligi šiol man pavyko surasti žinių arba vien tik užsiminimų apie šias privatinės Lietuvos didikų bei šviesesnių bajorų bibliotekas ar knygų rinkinius:

Kultūros istoriko *Aleksandro Brücknerio* žiniomis, 1589 m. Lietuvos gilumoje pas vieną Pacą (jo vardas nepaduodamas) tiek daug buvę knygų, jog joms jau ir lentynų trūkę⁴⁹.

Stropiai knygas rinko ir tikrai su meile atsidėjęs jomis rūpinosi XVII š. pradžioje Lietuvos Brastos vaivada Krištopas [A] Zenavičius. Įdomiame savo testamente 1611 m. jis pagarbiai rašė apie savo surinktą biblioteką Smurgonyse: „Biblioteką, kurią Dievo padedamas per visą savo gyvenimą galėjau surinkti, palieku kaip brangų kleinotą [B] tau, mielas sūnau Mikolajau, ir tavo įpėdiniams, prašydamas kad jos neišdraskytumei, bet, duok Dieve, dindintumei ir visuomet vienoje vietoje, Smurgonyse, ne išdalindamas nei skolindams, prie mūrinės kalvinistų bažnyčios (dėl ko ten iš bokšto išmūrijau biblioteką) užlaikytumei, kadangi knygų daugiau yra iš teologijos; ir kai Dievui padedant sulauksi labiau subrendusio savo amžiaus, prašau tavęs ir primenu, mielas sūnau, kad tiek savo sąžinę, kaip ir savo išmintį stropiau skaitymu aštrintumei ir lavintumei“⁵⁰ [C]. Tolimesnis tos bibliotekos likimas, tačiau lieka nežinomas.

49 Brückner, *Dzieje kultury Polskiej*, t. II, p. 68.

A) Dab. Kristupas, toliau t. p.

B) Iš vok. k. – brangenybę.

50 „Biblotheka na yaką sie za pomocą Bożą za swego wieku zebrać mogł za dobry kleinot tobie miły sinu Mikolaju y potomstwu thwemu zostawuyę, o którą proszę, abys onę nierozrywał, ale da bog przymnażał, a zawsze na yednym w Smurgoniach /nierozdawayąc ani pożyczayąc/ miejscu, przy zborze murowanym, /dla czego tam ze wieży bibliotekę zmurowałem/ chował, gdyż ich więcey *in Theologia* iest, y gdy za pomocą Bożą wiek swoi dozzalszy będziesz miał, proszę cie y napominam miły Synu, abys w pilnym czytaniu ta sumnienie swe, iako y rozum swoi ostrzył i czwiczyl“, Krupowicz M., *Zbiór dyplomatów rządowych i aktów prywatnych, posługujących do rozjaśnienia dziejów Litwy i złączonych z nią krajów od 1387 do 1710 r.*, Vilnius 1858, d. I p. 53.

C) Visą kritinę K. Zenavičiaus testamento publikaciją žr.: Augustyniak, Urszula. *Testamenty ewangelików reformowanych w Wielkim Księstwie Litewskim*. Warszawa: Semper, 1992, s. 103–120. – Pažymėtina, kad U. Augustyniak, skirtingai nuo originalią rašybą išlaikiusio K. Avižonio, šaltinio tekstą sunormino, t. y. sulenkino teikdama vietoj „Biblotheca“ – „Biblioteka“, „kleinot“ – „klejnot“ ir t. t.

XVII š. pirmoje pusėje savo biblioteką yra turėjęs Lietuvos vicestalininkas ir raštininkas Krištopas Mikalojus Sapiega, miręs 1631 m. Savo knygas jis dovanojo Vilniaus Akademijai⁵¹.

Taip pat ir Zigmanto Vazos sekretorius Adrijonas Viežbickis savo knygas buvo atidavęs Vilniaus Akademijai⁵².

To paties meto garsusis Lietuvos kancleris Leonas Sapiega, vienas šviešiausių ir mokyčiausių to laiko žmonių buvo surinkęs nemažą biblioteką, apie kurią tačiau smulkesnių žinių nebeiškilo. Yra tik žinoma, kad jis savo testamentu 1632 m. visą savo biblioteką, buvusią Rožėnuose, taip pat ir visur kitur esančias savo knygas savo rūpesčiu surinktas, lygiomis padalija savo sūnums Jonui Stanislovui ir Kazimierui Leonui Sapiegoms⁵³. Ar jiedu iš tikrųjų tėvo biblioteką pasidalijo, ar ji visa perėjo vienam tik Kazimierui Leonui Sapiegai, kuris paveldėjo ir Rožėnus, sunku pasakyti. Bent apie Jono Stanislovo biblioteką jokios žinios niekur nepavyko rasti [A].

Nemažiau už savo tėvą Leoną Sapiegą knygas mėgo ir savo biblioteka rūpinosi ir Lietuvos vicekancleris Kazimieras Leonas Sapiega. Jis iš savo tėvo paveldėtą biblioteką dar labiau praplėtė, praturtino ir išugdė ligi pačios didžiausios to meto privatinės bibliotekos Lietuvoje. Jo Rožėnų biblioteka buvo tiek garsi ir turėjo tokių retų veikalų, jog net pats karalius iš jos skolino knygas. Taip Vladislovas Vaza 1640 m. liepos mėn. 10 d. savo laiške prašė Kazimiero Leono Sapiegos, kad šis paskolintų jam iš garsiosios savo bibliotekos perskaityti „opera Calimachi“, kurių niekur negalys gauti; jei jis tos knygos negalėtų paskolinti, karalius prašė leisti bent atsiųstam raštininkui ją nurašyti⁵⁴.

1644 m. Lietuvos vicekancleris Kazimieras Leonas Sapiega prie Vilniaus Akademijos savo lėšomis įkūrė teisių mokslų fakultetą⁵⁵, kuriuo ir vėliau visą laiką rūpinosi. 1655 m. liepos mėn. 30 d. savo testamentu paveldėtąją iš savo

51 Kościalkowski, Z dziejów ofiarności, p. 251–252.

52 Ten pat, p. 252.

53 „Biblioteka Rożańska i gdzielkolwiek są księgi moje, za staraniem moim sposobione, to w równy dział mają isć“ Sapiehowie, materiały historyczno-genealogiczne i majątkowe, Petrapilis 1890–1894, t. I, p. 403.

A) Šiuo metu Vilniaus universiteto bibliotekoje žinomos keturios knygos su J. S. Sapiegos, paveldėtąją Ružanų bibliotekos dalį tikriausiai išvežusio į savo dvarus Slanime ir Liachovičiuose, nuosavybės įrašais. Vėliau visos jos kartu su tėvo ir brolio Kazimiero Leono knygomis susijungė draugėn kaip testamentinė Kazimiero Leono Sapiegos donacija Vilniaus jėzuitų akademijai, žr. Braziūnienė, Alma. Bibliotheca Sapiehana – europinės LDK kultūros veidrodis. Iš Bibliotheca Sapiehana. Vilniaus universiteto bibliotekos rinkinys: Katalogas. Vilnius: LLTI, 2010, p.XII.

54 Kognowicki, K., Życia Sapiehów y listy od monarchów książąt i rożnych panujących od tychże pisane, Vilnius-Varšuva 1792, t. III, p. 305.

55 Baliński, M., Dawna Akademia Wileńska 1579–1803, Petrapilis 1862, p. 146.

tėvo ir savo triūsu surinktą didžiulę Rožėnų biblioteką jis užrašė Vilniaus Akademijai. Tame jo testamente skaitome: „Jei dar gyvas būdamas Rožėnų biblioteką ir visas knygas pats iš karto neatiduočiau, tai man mirus jo malonybė Vitebsko vaivada (Povilas Jonas Sapiega) privalo jų malonybėms tėvams jėzuitams, gyvenantiems prie Vilniaus Akademijos, nusiųsti ir atiduoti, kad ten ji ir liktų naudojimui, neperkeliant tų knygų į kitas kolegijas“⁵⁶. Vilniaus Akademijai dovanotoji Kazimiero Leono Sapiegos biblioteka turėjo net 3.000 su viršum tomų⁵⁷. Joje ypač daug buvo teisės mokslų knygų. Ji Vilniaus Akademijai iš tikrųjų ir buvo perduota 1661 m.⁵⁸, jau po Kazimiero Leono Sapiegos mirties. Prie Akademijos bibliotekos iš jos buvo sudarytas atskiras skyrius, pavadintas „Sapiegos Biblioteka“, turėjęs ir atskirą savo katalogą.

XVII š. pirmoje pusėje didelę Biblioteką yra turėjęs Biržų ir Dubingių kunigaikštis, Lietuvos laiko etmonas ir Vilniaus vaivada Krištopas Radvilas, miręs 1640 m., didelis Lietuvos kalvinistų globėjas, Kėdainių ir Slucko kalvinistų mokyklų įkūrėjas. Galbūt kiek ir perdėtu vieno bendralaikio teigimu, jo biblioteka susidėjusi net iš kelių tūkstančių tomų. Taip 1641 m. sausio mėn. 22 d. Vyžainių bažnyčioje per egzekviją pasakytame laidotuvių pamoksle Jonas Fridrichas Starckis pažymi⁵⁹, jog Krištopas Radvilas, dar mažas būdamas, jau tiek buvo pramokęs graikiškai, kad lengvai suprasdavo ta kalba knygas; paaugęs studijavo religiją etiką, politiką, istoriją ir matematiką, labai mėgo mokslą, ypačiai skaityti knygas ir visuomet prie savęs laikydavo mokytus ir išmintingus vyrus („doctos, prudentesque viros in familia sua perpetuo habuit atque audivit“). Begirdamas jo dorybes, toliau tas pats pamokslininkas mini, kad Krištopas Radvilas daugiausia Frankfurte prisipirko ir parsisiųsdino vis naujai išleidžiamas knygas, kurių įsigijo tiek, kad jo biblioteka išaugo net ligi kelių tūkstančių tomų („ut ad aliquot voluminum millia in bibliotheca conspicerentur“). Galimas dalykas, kad pagyrimuose įsismaginęs pamokslininkas

56 „Bibliotekę Rożańską i księgi wszystkie, jeźlibym za żywota swego nie oddał sam razem, za zejściem moim Jegomość pan Wojewoda Witebski ma Ichmość OO.S.J. przy akademji Wileńskiej mieszkającym odesłać i oddać, by tam in usu zostawały, do inszych Kolegiów tych Ksiąg nie przenaszając“, iš Lietuvos Metrikos cituojama knygoje Sapiehowie, t. II, p. 253. Plg. Łukaszewicz, Historia szkół, t. IV, p. 24.

57 Kognowicki, Życia Sapiehów, t. III p. 94; Łukaszewicz, Historia szkół, t. IV, p. 41; Kościalkowski, Z dziejów ofiarności, p. 252; Baliński, Akademia Wileńska, p. 149.

58 Kościalkowski, Z dziejów ofiarności, p. 252.

59 Sermo Funeris Inclytæ Memoriae Christophori Radziwil Ducis Birzarum et Dubinkorum Sacri R. I. Principis, Palatini Vilnensis et exercituum M. D. Lithuaniae Generalis etc. etc. Principis incomparabilis in exsequiis ejusdem celebrandis Wysuni Lithvanorum die 22. Ianuarij Anni MDCXLI oblatu a Ioh. Friderico Starckio, Elbingas 1641.

kiek ir padidino Krištupo Radvilo bibliotekos tomų skaičių, kurių net ir gerokai sumažinus, vis dėlto turi likti nemažas knygų kiekis.

Kuriame Radvilų dvare ši biblioteka buvo laikoma, sunku pasakyti. Pamokslininkas to neužsimena, o kitur apie tą biblioteką jokių žinių neradau. Būtų galima manyti, kad ji buvo laikoma Biržuose, nes pats Krištupas Radvilas ypač ten mėgdavo gyventi. Tačiau griežtai to teigti negalima, nes tam nėra tvirtu pagrindu⁶⁰. Koks buvo tolimesnis tos bibliotekos likimas, irgi nepavyko susekti. Netenka abejoti, kad po Krištupo Radvilo mirties kartu su jo brangenybių rinkiniu tą biblioteką bus paveldėjęs jo sūnus, garsusis Lietuvos etmonas Jonušas Radvilas, 1655 m. Kėdainių sutarties autorius. Tačiau ir iš jo laikų neteko rasti žinių apie šią biblioteką⁶¹. Kadangi Jonušo Radvilo turtą vėliau paveldėjo jo pusbrolis Boguslavas Radvilas, Lietuvos arklidininkas, savininkas garsiosios Slucko bibliotekos, 1671 m. pervežtos į Karaliaučių, tai būtų galima spėti, jog bent dalis jo dėdės Krištupo Radvilo surinktų knygų galėjo patekti ir į Slucką ir čia sudaryti pagrindą Boguslavo Radvilo bibliotekai.

Maždaug iš to paties laiko, kaip apie Krištupo Radvilo biblioteką, randame žinių ir apie Vilniaus vaivados Jonušo Skumino Tiškevičiaus, mirusio 1642 m., gana turtingą knygų rinkinį. Yra žinoma, kad jis mirdamas paliko įvairių svarbių ir brangių knygų ir kad jo biblioteka buvusi mažiausia 30.000 auksinų vertės⁶². Tačiau vien iš tos įkainojimo sumos labai sunku dabar būtų besuvokti, kokia didelė galėjo būti minėtoji biblioteka.

Vėlyvesnis Vilniaus vaivada Krištupas Chodkevičius, miręs 1652 m., irgi yra turėjęs savo biblioteką, kurios apimtis ir pobūdis nėra žinomi⁶³.

Jau aukščiau buvau minėjęs, kad su Krištupo Radvilo mirtimi 1640 m. dingsta ir jo turėtos bibliotekos aiškūs pėdsakai, nors ir netenka abejoti, kad ją bus paveldėjęs jo sūnus didysis Lietuvos etmonas Jonušas Radvilas, vienas žymiausių biržiškių Radvilų šeimos atstovas. Jis irgi buvo vienas žymesnių švietimo globėjų Lietuvoje, savo dvare Kėdainiuose protestantų knygoms

60 Yčas, J., Biržai, tvirtovė, miestas ir kunigaikštystė, Kaunas 1931, visai nemini jokios Biržų pilies bibliotekos. Matyti, rašydamas Biržų istoriją, jis irgi nebuvo suradęs jokių žinių apie XVII š. pirmoje pusėje kurią nors Biržuose buvusią Radvilų biblioteką.

61 Kotlubaj, Życie Janusza Radziwiłła, Wilnius–Vytebskas 1858, Jakubėnas, P., Kunigaikštis Janušas Radvilas /1612–1655/, Biržai 1927, kaip ir kiti autoriai, nieko nemini apie Jonušo Radvilo biblioteką. Iš Krištupo Radvilo paveldėtą brangenybių rinkinį mini Łoziński, Życie polskie, p. 16.

62 „Księgi różne wielkiej wagi i wielkiego szacunku i bibliotekę najmniej na 30.000 zł. Szacowaną“, Łoziński, Życie polskie, p. 23.

63 Apie Krištupo Chodkevičiaus biblioteką užsimena Siarczyński, Obraz wieku Zygmunta III, obraz stanu, t. I p. 183.

spausdinti įkūrė kalvinistų spaustuve⁶⁴, gi savo įsteigtąją Zabludovo dvare seminariją ne tik išlaikė savo lėšomis, bet aprūpino ir biblioteka⁶⁵. Kad Jonušas Radvilas yra turėjęs ir savo privatinę biblioteką, pavyko rasti tiesioginių įrodymų. Taip 1653 m. rugsėjo 27 d. savo laiške Kėdainių administratoriui Laurynui Kochanskiui jis rašė pasiuntęs iš Dancigo per Vilniaus miestietį Wolfgangą Kriegerį vieną vežimą su trimis dėžėmis, kurių viena buvusi prikrauta knygų, antroji – mažų paveikslų, o trečioji – didesnių paveikslų; antrą vežimą jis pasiuntęs su auksinėmis ir sidabrinėmis monetomis, kurios jam buvusios kaldinamos Hamburge⁶⁶. Šitame savo laiške jis liepia teirautis apie iš Dancigo pasiųstuosius daiktus, bijodamas kad jie nežūtų, nes jie jam kainavę daugiau negu 10 milijonų.

Užgriuvus Lietuvą įvairioms nelaimėms ir vykstant ypačiai sunkiam karui su Maskva, kurios kariuomenė vis gilyn veržėsi į kraštą, didysis Lietuvos etmonas Jonušas Radvilas 1654 m. lapkričio mėn. 12 d. laiške tam pačiam Kėdainių dvaro administratoriui davė šių nurodymų: „Bibliotekos neliesi, bet turėti paruoštus kubilus, statines, dėžes; jei, saugok Dieve, kas įvyktų, o daiktus iš Raudondvario tektų išvežti, kad būtų galima ir biblioteką iškelti“⁶⁷. Be abejonės, dėl nelaimingų to meto Lietuvai karų Jonušo Radvilo biblioteka nemažai nukentėjo. Kiek labai jis buvo prie jos prisirišęs, liudija nors ir ta aplinkybė, jog jau traukdamasis iš Lietuvos jis kartu su savimi vežėsi ir knygas bei kitus savo turėtus kultūros ir meno turtus. Sąrašė daiktų, likusių po Jonušo Radvilo mirties 1655 m. Tykocine, pirmoje eilėje minimos net 28 dėžės su jo archyvu, privilegijomis, popieriais, dokumentais, raštais ir biblioteka. Tarp jų viena didelė vežiminė dėžė buvo su senomis ranka rašytomis knygomis, keturios dėžės spausdintų knygų ir aštuonios dėžės su paveikslais⁶⁸. Jau vien šie duomenys leidžia įžvelgti Jonušo Radvilo bibliotekos didumą, nors, be abejo-

64 Jakubėnas, Janušas Radvilas, p. 28; Łukaszewicz, Dzieje kościołów, t. IV, p. 26; Kotlubaj, Życie Janusza Radziwiłła, p. 216.

65 Jakubėnas, Janušas Radvilas, p. 28.

66 „Ze Gdańska już tam mi jedną furą przez Wolfganga Krygiera, mieszczanina Wileńskiego, jedną furę, trzy skrzynie: jedna z xiegami, druga z obrazami małemi, trzecia z obrazami większemi; drugą zaś furą z monetą złotą i srebrną, co mi ją robiono w Hamburgu“, Археографический Сборник документов относящихся къ истории Сьверозападной Руси издаваемый при Управлении Виленскаго Ученваго Округа, Vilnius 1870, t. VIII, p. 368. A) Leidinio rusų k. duomenys įrašyti ranka, gali būti, paties autoriaus ranka.

67 „Biblioteki nieruszać, ale mieć kadzie, beczki, skrzynie z potrzebą, gdyby uchowaj Boże co nastąpiło, a rzeczy z Czerwonego Dworu uwozić przyszło, żeby i bibliotekę wybieść“, ten pat, t. VIII, p. 371. Be to, jis liepia paskubinti pervežimą varpo, Karaliaučiuje nupirkto už 12.000 auksinų, tuo reikalu įsakydamas paruošti ir padirbdinti laivus, ten pat, p. 371.

68 Kotlubaj, Życie Janusza Radziwiłła, priedai, p. 420.

nės, tokiais neramiais laikais jis su savimi galėjo vežtis ne visą, bet tik likučius savo bibliotekos arba tik vertingesnes jos knygas.

Reikia manyti, kad Jonušo Radvilo pusbrolis Lietuvos arklidininkas Boguslovas Radvilas, kiek vėliau paveldėjęs Jonušo, tiesa, jau gerokai priešų išplėštus, dvarus ir turtus, bus perėmęs ir bibliotekos likučius. Boguslovo Radvilo biblioteka irgi buvo viena didžiausių privatinių bibliotekų to meto Lietuvoje. Kaip jau minėjau, ji buvo laikoma jo dvare Slucke ir po jo mirties⁶⁹, vykdamt jo 1668 m. gruodžio mėn. 27 d. testamentą, 1671 m. buvo pervežta į Karaliaučių ir atiduota Karaliaučiaus pilies bibliotekai. Ten buvo pergabenta 428 tomai in folio, o kiek vėliau dar 65 tomai in quarto⁷⁰. Kadangi Karaliaučiaus pilies biblioteka ir taip buvo turtinga knygomis, tai Slucko bibliotekos pervežimą į Karaliaučių vykdęs bibliotekininkas Martinas Silvestras Grabe savo nuožiūra iš Slucko atrinko tik 493 vertingesnius toms, kitas knygas palikdamas vietoje. Kiek jų liko Slucke, nebeliko jokių žinių. Iš pervežtųjų į Karaliaučių Slucko bibliotekos knygų prie Karaliaučiaus pilies bibliotekos buvo sudarytas atskiras skyrius, vadinamas „Bibliotheca Radziviliana“, kuriam 1673 m. buvo paruoštas ir atskiras katalogas⁷¹. Tokios didelės bibliotekos išvežimas iš Lietuvos valstybės ribų sudarė didelį nuostolį kultūriniais Lietuvos turtams.

Be didžiosios Slucko bibliotekos, Lietuvos arklidininkas Boguslovas Radvilas yra turėjęs knygų ir kituose savo dvaruose. Kadangi jis beveik nuolat gyvendavo Rytpūsčiuose (kurių jis buvo administratorius, paskirtas savo giminaičio Brandenburgo kurfürsto, daugiausia laiko praleisdamas Karaliaučiuje, tai ir čia jis turėjo savo knygų. Jo Karaliaučiaus kabinete buvusių knygų, rankraščių ir raižinių originalinis sąrašas yra išlikęs kunigaikščių Čartoriskių bibliotekos archyve Krokovoje⁷². Jis buvo sudarytas Karaliaučiuje 1662 m. rugsėjo mėn. 19 d. Iš jo sužinome, kad greta labai turtingų ir puošių gin-

69 Jis mirė 1669.XII.31 netoli Karaliaučiaus, Kotlubaj, Galerja Nieswieżka, p. 176.

70 Diesch, Fürst Boguslav Radziwill, p. 120–121.

71 Tos bibliotekos ir katalogo aprašymas ten pat, p. 117–128.

72 Regestr Xiąg y Abrysow w Kabinecie Xcia JeMsc będących, Čartoriskių archyvas Krokovoje, rankraštis Ms. 2247, dok. 17. Jame minima: 1. Boguslovo Radvilo 1648–1652 m. laiškų dienynas. 2. Bylų dėl kunigaikščio dvarų nuorašų knyga. 3. 1635 m. Krištupo Radvilo dienoraštis. 4. Prūsų kunigaikštystės teisių ir privilegijų rinkinys /spausdinta knyga/. 5. Krištupo, Jonušo ir Boguslovo Radvilų rašytas dienoraštis. 6–7. Dvi didelės tekos (iš lenkų k. aplankai, rinkiniai.), kuriose buvo įvairių užsienio rūmų, įvairių Lietuvos miestų ir įvairių kautynių bei asmenų raižiniai. 8. Teatrum Orbis Terrarum. 9. 8 įvairių Radvilų dvarų planai ir įvairių pasaulio vietų žemėlapiai. 10–11. Pora genealoginių Radvilų šeimos rankraščių. 12. Radvilų ir kitų Lietuvos ir Lenkijos didikų raižinių knyga. 13. Įvairių Radvilų šeimos asmenų ir kautynių paveikslų knyga. 14. Didelė knyga su įvairių miestų, daugiausia Prūsų, planais. 15. Keli Kėdainių ir kitų Radvilų dvarų planai. 16. Pora epitafijų rankraščių. 17. Gražus rankraštis su įvairių didikų herbais ir 18. Stalčius įvairių Boguslovo Radvilo antspaudų.

klų, Boguslovo Radvilo kabinete Karaliaučiuje dar buvo kelios knygos, keli rankraščiai, įvairūs planai, žemėlapiai ir raiziniai. Knygos ir rankraščiai buvo gražiai įrišti į įvairių spalvų odinius ir aksominius apdarus.

XVII š. viduryje biblioteką yra turėjęs Dirvėnų tėvūnas ir Tauragės seniūnas Vaitiekus Važinskis. Jo 1658 m. rugsėjo mėn 15 d. Tryškiuose surašytame judomo turto sąraše, pridėtame prie jo testamentu, randame gana daug pasaulinio turinio knygų. Čia minima: Lenkijos konstitucijos; Piaseckio kronika; Livonijos bylų rankraščiai; ranka rašyta knyga, prasidedanti nuo pasiuntinybės į Maskvą reliacijos; ranka rašyta knyga, prasidedanti nuo Šventosios Romos imperijos aprašymo; ranka rašyta knyga, prasidedanti nuo Lenkijos karalių ir Turkijos sultonų sutarčių; ranka rašyta knyga, prasidedanti nuo Gustavo pagnyriko; ranka rašyta knyga, prasidedanti nuo karaliaus atsakymo Livonijos kariuomenės pasiuntiniams. Visos tos knygos in folio. Toliau seka ranka rašyta knyga in quarto, prasidedanti nuo etmono Karolio Chodkevičiaus laiško karaliui Zigmantui Vazai; ranka rašyta knyga in quarto, prasidedanti nuo rusiško dvasiško pamokymo nuorašo; ranka rašyta knyga in folio, prasidedanti nuo eilėraščių Vladislavo Vazos išrinkimui paminėti; senas breviorius, paveldėtas dar iš tėvo; Jono Sulikovskio Lenkijos istorijos komentarai; Jokūbo Sobieskio Chotimo karo komentarai ir įvairūs kalendorėliai su užrašais nuo 1632 m.⁷³ Dauguma Vaitiekus Važinskio rankraščių ir knygų buvo įrišta į raudonos, baltos, juodos ir pilkos odos arba į balto, žalio ar raudono pergamento apdarus.

73 „Regestr xiąg, ktore sie j. m. panu bratu, panu staroscie, dostać maią: constitucie wszystkie Coronne y Kronika Piaseckiego; xięga pisana spraw inflantskich w czerwoney oprawie w skurzaney; xięga pisana w białey oprawie pergaminowey, w ktorey początek odrellacii poselstwa moskiewskiego; xięga pisana w białey oprawie w skurzaney, ktorey początek ab ordine Sacri Romani Imperii; xięga pisana w zieloney oprawie pargaminowey, ktora sie poczyna a pactis regum Poloniae cum imperatoribus turcarum; xięga pisana w czerwoney oprawie pargaminowey, ktora sie poczyna a panagirico Gustavi; xięga pisana w czerwoney oprawie w skurzaney, ktory początek od responsu kro. j. msci posłom woyska inflantskiego. Te wszystkie xięgi in folio. Xięga pisana in quarto /w/ oprawie czerwoney w skurzaney, poczyna sie od listu Carola Chotkiewiczza, hetmana, pisanego do kro. j. msci Zygmonta Trzeciego. Xięga pisana in quarto w oprawie czarnej w skurzaney, ktory początek od kopii pouczenia ruskiego duchownego. Xięga pisana in folio w oprawie szarej w skurzaney, ktorey początek od wierszow ne electių kro. j. msci Władysława Czwartego. Officium Beate Marie Virginis w capie oprawne, stare, ktore mi sie po nieboszczyku j. m. panu oycu dostało. Joannis Sulikowski Commentarium rerum Polonicarum. Jacobi Sobieski Commentarium belli Chotinensi. Minucie rozne ab anno tysiąc szesc seth trzydziestego wtorego, ktorzych rozne notacie“, 1660 m. Žemaičių pilies teismo knyga, 1660.III.15 įrašas eil. nr. 57, l. 135a, Vytauto Didžiojo Universiteto Biblioteka Kaune, rankraščių skyrius.

A) Žemaičių pilies teismo knygos dabar saugomos Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje. Daugiau apie V. Važinskio knygų rinkinį, atitekusį broliui Jeronimui Važinskiui, Tirkšlių seniūnui, žr.: Arvydas Pacevičius. Asmeniniai knygų rinkiniai Žemaitijoje XVII a. pirmoje pusėje. Žemaičių bibliofilas. Nr. 2 (2000), p. 7.

Ši biblioteka įdomi tuo, jog joje randame daug pasaulinio turinio knygų bei rankraščių, ypačiai iš Lietuvos ir Lenkijos istorijos [A].

Iš kitų žymesnių bajorų XVII š. biblioteką dar yra turėjęs Vitebsko vaivada Jonas Antanas Chrapovickis, anksčiau buvęs Smolensko pakamorė. Jis savo biblioteką, nežinia kokio didumo, laikė Smolenske. Jį prijungus prie Maskvos, jo biblioteka ten ir pasiliko, kaip matyti iš jo dienoraščio 1672 m. rugpjūčio mėn. 30 d. įrašo: „Šiandieną rašiau į Smolenską broliui p. Jurgiui dėl ten pasilikusios mano bibliotekos“⁷⁴.

Pagaliau savo biblioteką dar turėjo bajoras Steponas Vainilavičius Boryšyno dvare. Ossolinskių bibliotekos archyve Lvove esu aptikęs 1677 m. vasario mėn. 7 d. kunigo Mykolo Vainilavičiaus pakvitavimo originalą, kuriuo jis pakvituoja iš Stepono Vainilavičiaus Boryšyno dvaro bibliotekos pasiskolines 8 knygas, jam reikalingas Naugarduko pakamorės laidotuvėms panegyrikui parašyti⁷⁵.

Tai ir visos privatinės bibliotekos, apie kurias man pavyko surasti nors šiokių tokių žinių ar užsiminimų ligi XVII-jo šimtmečio 80-ųjų metų. Iš šitų pastabų tenka priėti išvadą, jog XVII š. privatinės bibliotekas Lietuvoje yra turėję tik šviesuoliai, žymiausi didikai ir kai kurie apsišvietę bajorai, iešką aukštesnės dvasinės kultūros, pasireiškiančios raštijoje⁷⁶. Tuo būdu dar XVII š. privatinės bibliotekos Lietuvoje buvo retas dalykas. Jos, surinktos savo krašte bei supirktos užsieniuose, buvo tik išimtys. Retai tepasitaikydavo didikų ar bajorų, kurie su meile, sistemingai ir su aiškiu tikslu būtų kūrę bibliotekas. Net priešingai, kartais susiduriame su faktais, kad jau su dideliu vargu surinktos bibliotekos

74 „Pisałem dziś do Smoleńska do P. Jerzego z strony biblioteki moiej tam pozostaley“, Chrapowicki, J. A., *Dyaryusz*, wyd. J. Rusiecki, Varšuva, 1845, p. 305.

75 Tos knygos buvo: 1. *Monomachia pro defensione fidei SSmae Trinitatis*. 2. *Opera Senecae*. 3. *De philosophia Jouelii Canapicii*. 4. *Thesaurus politicorum Agnorismorum*. 5. *Biblia Sacra non integra*. 6. *Joones Ecclehier de secretu*. 7. *La Lucca del Moni* ir 8. *Conuualis apparatus*. Ossolinskių Archyvas Lvove, rankraštis Ms. 5411, p. 119–120.

76 Brückner, *Dzieje kultury Polskiej*, t. II, p. 199 mano, jog Lietuvos ir Lenkijos valstybėje mokslu labiausiai rūpinosi miestiečiai. Esą tik miestuose susidarė didesnės bibliotekos. Kiek ši nuomonė teisinga Lietuvai, tuo tarpu dar sunku pasakyti, nes miestų gyvenimas Lietuvoje iš viso dar mažai tėra iširtas. Tačiau netenka abejoti, kad ir Lietuvoje kai kurie šviesuoliai miestiečiai yra turėję savo bibliotekų. Taip yra žinomas 1649 m. Vilniaus burmistro Stepono Lebedevičiaus bibliotekos inventorių /Акты издаваемые Виленскою Археографическою Комиссией для разбора древних актов (rusiško leidinio duomenys gali būti įrašyti autoriaus ranka – R. S.), Vilnius 1878, t. IX, p. 479–485/. Jame yra minimos iš viso 94 knygos, kurių dauguma lotyniškų, 12 rusiškų, 5 lenkiškos. Didžiausią grupę sudaro religinės knygos. Šiaip biblioteka gana įvairi, turi po kelias knygas ir iš filosofijos, ir klasikinės literatūros, kelionių aprašymų, žodynų, net medicinos knygų. Tačiau nereikia išleisti iš akių tos aplinkybės, jog tai buvo tik miestiečio turtuolio knygynas.

lengvapėdiškai buvo naikinamos. Katalikybės kovų su protestantizmu sukūryje religinė polemika buvo išugdžiusi plačią literatūrą, kurią skaitė ir bajorai. Tačiau gana dažnai jų sūnūs, perėję kiton tikybon, patys sudegindavo savo tėvų surinktas knygas. O smulkiajai bajorijai knygos iš viso būdavo tik nereikalinga prabanga⁷⁷. Dar ir XVIII š. bajorai nedaug dėmesio teskyrė bibliotekoms⁷⁸.

Jei jau retas kuris didikų ar šviesesnių bajorų teturėjo savo privatinę biblioteką, tai ką jau bekalbėti apie eilinių bajorų masę. Visa materialinė to meto bajorų prabanga toli gražu buvo didelėj disproporcijoj su dvasinio gyvenimo turtais. Negalima tvirtinti, jog bajoruose nesireiškė aukštesnės kultūros troškimai. Tačiau paprastai jie pasireikšdavo tik materialinės kultūros kėlime, bent puikiu didikų rūmų statymu ir prabangiu jų įrengimu bei išpuošimu. Kai kada didikų rūmuose randame dar tapybos, skulptūros ir raizybos bei kitų meno kūrinių, tačiau be galo retai dėmesys tebuvo kreipiamas į knygas. Taip įvairiomis progomis galime susidurti su to meto daugelio bajorų dideliais turtais, rečiau su įvairios vertės meno dalykais /nors ir su brangiais papuošalais, vertinant juos iš meninės pusės/, bet nepaprastai retai teuztinkame nors ir mažus knygų rinkinius. Dar retesni tarp bajorų pasitaiko tikri knygų ir mokslo mėgėjai. Aniems laikams tai buvo visai suprantama, nes bajorai labiau buvo dvarininkai, bet ne mokslo žmonės. Jau minėtu būdingu kultūros istoriko Łozińskiego palyginimu, bajorai daugiau turėdavo arklių, negu knygų. Pagaliau ir grynasis menas labiau buvo vertinamas iš materialinės, negu iš idealinės pusės. Daugiausia tiek jis tebuvo reikalingas, kiek jo kūriniams galima buvo papuošti bažnyčias ir savo gyvenamuosius namus.

Kad šitokia pažiūra nėra perdėta, neginčijamai įrodo to meto bajorų bei jų dvarų judomojo turto inventoriai ir testamentai. Šios rūšies dokumentų jau daug yra išspausdinta, bet dar daugiau jų guli įvairiuose archyvuose. Testamentuose ir inventoriuose užtinkame nepaprastai daug aukso, deimantų, įvairių brangakmenių, sidabro ir pasakiškai brangių rūbų, kailių, baldų, aukso ir sidabro dirbinių, papuošalų ir blizgučių. Brangių daiktų galime užtikti net ir pas vidutinį bajorėlį, tačiau kokie nors paveikslai ar skulptūros kūriniai randami tik pas didikus. Tačiau ir jie tėra lašas jūroje prieš begalę praktiškosios

77 Brückner, Dzieje kultury Polskiej, t. II, p. 199. Iš vėlesnio laikotarpio įdomų bibliotekų naikinimo pavyzdį mini Łoziński, *Życie polskie*, p. 23: XVIII š. antroje pusėje Nestoras Sapięga iš Paryžiaus rašė savo motinai laišką, prašydamas, kad ji lieptų pagal svorį parduoti jo šeimos bibliotekos „senus popiėrgalius“ /„kazala sprzedac na wagę stare szpargały“/, nes jis Paryžiuje susidaręs sau naują biblioteką.

78 Jonas Klemensas Branickis savo puikių Baltstogės rūmų arklidėse laikė 200 arklių, o bibliotekoj teturėjo tik 170 tomų, Łoziński, *Życie polskie*, p. 23.

prabangos daiktų, kaip paaukuotų ar sidabruotų indų, baldų įvairių papuošalų, rūbų, kurių pavadinimų šiandieną jau nė suprasti nebegalima. Pagaliau sunku šiandien būtų tuos visus turtus vertinti kaip ekonominės bajorų gerovės rodiklį, nes iš tikrųjų tai buvo vėžys, naikinęs visą žemės ūkį: paprastai sunkiomis baudžiovomis iš žemės ūkio išspausių pinigų nebeužtekdamo bajorų prabangos išlaidoms padengti, kas stūmė juos į skolas ir smukdė žemės ūkį.

Man yra tekę peržiūrėti daugybę įvairių testamentų ir dvarų bei bajorų turto inventorių, kuriuose kuo smulkiausiai surašomas visas jų turtas, neaplenkiant nė kokios nors suplyšusios kepurės arba paskirų sagų („guzų“), bet paprastai nė žodžio nerasdavau apie knygas, kurios tik išimtinai retais atsitikimais te- užtinkamos. Prof. K. Jablonskis Istorijos Archyvo I tome yra paskelbęs apie pusantro šimto XVI š. Lietuvos dvarų inventorių, ir tik dviejuose jų, neskaitant dar poros bažnytinių, randame minint knygas: 1596.I.23 Rosčių dvarelyje, Veliuonos valsčiuje, randame lentynėlę knygoms, kurioje tėra tik lenkiška spausdinta postilė, suplyšęs katekizmas ir sena spausdinta lietuviška maldaknygė⁷⁹; o 1600.X.17 Kraukėnų dvare, Upytės pavieta, randame įvairių bylų ir kažin kokią konfederacijos knygutę⁸⁰. Taip pat veltui ieškotum ir kituose, jau paskelbtuose, įvairių Lietuvos dvarų XVI ir XVII š. inventoriuose, jei neminėti / ir tai labai retai užtinkamų/ bažnytinių knygų bažnyčių inventoriuose⁸¹.

Nemažai man teko peržiūrėti ir dar niekur nespausdintų inventorių, bet ir juose paprastai knygos neminimos⁸², o jei išimties keliu ir pavyko rasti vieną

79 „...паличка для книгъ, на тои палице постилля полска друкована, катехизмъ подарты, молитвы литовские друкованые старе“ (tekstas kirilica gali būti įrašytas autoriaus ranka – R. S.), Jablonskis, K. XVI amžiaus Lietuvos inventoriai, Istorijos Archyvas, Kaunas 1934, t. I, p. 404.

80 „...xiązeczki jedne confederatii“, ten pat, p. 551.

81 Žiūr. Акты Виленской Археографической Комиссии, т. XIV, Инвентари имльній XVI-го столетія, Vilnius 1888 ir t. XXV, Инвентари и разграничительные акты, Vilnius 1898. (Tekstas kirilica šioje išnašoje gali būti įrašytas autoriaus ranka – R. S.).

82 Pz., 1651.VI.22 ilgame įvairiausių brangenbių sąrašė, pridėtame prie Betygalos dvaro savininko Andriaus Burbos testamento, kuriame greta brangenbių surašomas visas jo judomasis turtas, puošnūs rūbai, ginklai, namų apyvokos daiktai, pakinktai, gyvuliai, vekseliai ir kiti daiktai, neišskiriant nė senų katilų, neminama nė viena knyga, 1652–1653 m. Žemaičių pilies teismo knyga, 1652.VIII.28 įrašas eil. nr. 192, V. D. Universiteto Bibliotekos Kaune rankraščių skyrius. Andriui Balaševičiui Sviderskiui mirus, 1660.II.2 Dobitino dvare, Veliuonos valsčiuje, sudaryto įvairaus turto /rūbų, namų apyvokos daiktų, aludės įrankių, javų, galvijų ir kt./ sąrašė minimos trys dėžutės su bylomis /„szkatulъ trzy okowanych w ktorých spraw nie mało“/, tačiau nerandame nė vienos knygos, 1660 m. Žemaičių pilies teismo knyga, 1660.II.12 įrašas eil. nr. 47, V. D. Universiteto Bibliotekos Kaune rankraščių skyrius. Gana daug turto randame ir Slanimo pakamorės Mikalojaus Šemeto dvare Vepriuose po jo mirties 1660.VII.9 sudarytame judomojo turto sąrašė, bet čia neminama nė vienos knygos, ten pat, 1660.VIII. 15 įrašas eil. nr. 151. Daug inventorių, kuriuose neminama nė viena knyga, taip pat ir tokių testamentų, galima rasti kiekvienoje kurio nors pavieto pilies ar žemės teismo knygoje.

kitą užsiminimą apie knygas, tai paprastai tik pačioje inventoriaus pabaigoje. Štai kelios ištraukos iš tokių inventorių.

Balčių dvaro, Viduklės valsčiuje, savininkės Agripinos Andrienės po mirties likusių daiktų 1652.VII.27 sąrašė, išvardijus visą jos likusį turta, neužmirštant nė 10 sūrių, medaus gorčiaus ir dviejų gorčių miltų, paminėta viena jos postilė ir dvi pasiskolintos maldaknygės⁸³.

Tendžiogalos valsčiaus bajoro Zigmanto Gorskio 1653.IV.27 d. daiktų sąrašė, pridėtame prie jo testamentu, randame daug brangenybių, papuošalų, brangių indų, auksu ir sidabru išpuoštų rūbų ir ginklų, brangių balnų bei pakinktų ir daug įvairaus turto. Sąrašas toks smulkus, jog į jį įrašoma net pora uolekčių gelumbės, bet iš knygų randame tik dvi: vienas giesmynas ir viena postilė. Sąrašė pažymėta, jog postilė paskolinta kunigui Karvikovskiui, kuriam, matyt, irgi tiek tesirado su knygomis⁸⁴ [A].

Geišiškių, Klusių, Klisiškių ir Padubysio dvarų, Raseinių valsčiuje, ir Tautkiškių dvarelė, Viduklės valsčiuje, savininko Jono Geišo 1660.IV.10 d. judomojo turto sąrašė, surašytame Šiaulėnuose, greta puošnių ir prabangių rūbų, baltinių, indų bei ginklų randame vieną lenkišką postilę ir vieną lenkišką statutą su konstitucijomis⁸⁵.

Jei kuris bajoras išimties atveju ir turi kokią knygą, tai ji paprastai religinio turinio. Pasaulinio turinio knygos dar rečiau teuztinkamos. Kad anais laikais ne kiekvienam eiliniam bajorui knyga buvo prieinama, neginčijamai parodo to meto inventoriai ir testamentai. Atsižvelgiant į tai, jog knygos dėl savo retumo buvo brangus dalykas, negalima prileisti, kad jos galėjo būti nepamintetos testamentuose, inventoriuose, įvairiuose dovanojimo aktuose ir kituose dokumentuose, kuriuose išskaičiuojamas bajorų turtas. Tai gi šiek tiek tokia dvaro bibliotekėlė buvo be galo retas dalykas. Iš tikrųjų bajorų dvarų bibliotekos Lietuvoje ėmė kurtis tik XIX š., dėl Vilniaus universiteto sukulto didelio lituanistinio sąjūdžio įtakos ir iš viso smarkiau pradėjus kilti švietimui Vilniaus universiteto veikimo laikotarpyje, daugiausiai 1831–1863 m.⁸⁶

83 „...ksiąg postyla jedna, Arfa jedna, roza jedna, te oboie Xięgi odemnie Sobolewskiego / inventoriaus surašytojo/ są dane nieboszcze“ 1652 – 1653 m. Žemaičių pilies teismo knyga, 1652.VIII.5 įrašas eil. nr. 188, V. D. Universiteto Bibliotekos Kaune rankraščių skyrius.

84 „...kancyonał y postilę, ktora jest u xiendza Karwikowskiego“, ten pat, 1653.IV.29 įrašas eil. nr. 50, V. D. Universiteto biblioteka Kaune, rankraščių skyrius.

A) Pabraukta sakinio dalis pieštuku, pradėdant žodžiu „tiek“ ir parašėje parašytas klausukas.

85 „...Postyla polska, statut polski s konstituciami“, 1660m. Žemaičių pilies teismo knyga 1660.VIII.2 įrašas eil. nr. 192 I. 475–476, V. D. Universiteto Biblioteka Kaune, rankraščių skyrius.

86 Biržiška, Vacl., Bibliotekos Lietuvoje, Lietuviškoji Enciklopedija, t. III.

XVI š. pabaigoje ir XVII š. daugybė bajorų dar buvo beraščiai, kuriems jau vien dėl to knyga neturėjo jokios reikšmės. Eilinių bajorų neraštingumas labai dažnai minimas Lietuvos teismų knygoje, kuriose labai dažnai užtinkama, jog besibylinėjančios pusės nemoka pasirašyti ir parašo vietoje prispaudžia tik savo antspaudus⁸⁷. XVI š. pabaigoje pasitaikydavo net ir tokių atvejų, jog vazniai, oficialūs teismų liudininkai, pasiuntiniai ir sprendimų vykdytojai buvo beraščiai⁸⁸. 1587.VI.19 d. Upytės pavieto bajoras Jonas Bizginas teismui pareiškia nemokąs nei skaityti, nei rašyti⁸⁹. Taip pat ir seimelių dokumentuose liko neužginčijamų liudijimų apie į seimelius susirinkusių bajorų neraštingumą. 1587.IX.10 d. Lietuvos Brastos vaivadijos seimelio nutarimus pasirašo ir antspauduoja tik kai kurie bajorai, o visų kitų, kurių prisirinkęs nemažas skaičius, kurie su savimi savo antspaudų neturėjo ir kurie nemokėjo pasirašyti, vardu prašomas tuos nutarimus antspauduoti Lietuvos Brastos seniūnas ir juos įrašyti į pilies teismo knygas⁹⁰. Iš tos instrukcijos aiškiai matome, jog prie įvairių dokumentų pridėdami antspaudai be jų savininkų parašų kaip tik rodo, jog šie pastarieji nemokėjo pasirašyti.

Seimelių instrukcijose paprastai randame tik po keliolika parašų. Daugiau jų nėra dėl to, jog kiti bajorai nemokėdavo pasirašyti ir net ne visada savo antspaudus prispausdavo. Pagaliau ir pačių viešųjų dokumentų rašyba ir rašysena arba ir dokumentų originalų parašai aiškiausiai rodo, kad jų autoriams labai sunku buvo valdyti plunksną ir kad daugelis jų vos tesugebėdavo šiaip taip išvedžioti savo parašą. Pagaliau nekartą pačiuose dokumentuose pažymima, jog už beraščius pasirašo raštingi bajorai.

Negalima nepastebėti, kad visų to meto Lietuvos mokyklų be abejonės buvo mažai, kad jose būtų buvę galima išmokyti visą bajorinį jaunimą. Taip pat ir dėl savo retumo bei tolumo ne visiems bajorams jos buvo pasiekiamos, o samdytis namų mokytoją ne kiekvienas teižgalėdavo. Pagaliau besimokantiems vaikams reikalas gyventi mieste, nes į mokyklų bendrabučius palyginti nedaug

87 Лаппо, И. И., Великое Княжество Литовское за время отъ заключенія Люблинской унии до смерти Стефана Баторія (1569–1586) (leidinio duomenys rusų kalba įrašyti ranka, Petrapilis 1901, p. 503.

88 Лаппо, И. И., Земскій судъ въ Великомъ Княжествѣ Литовскомъ въ концѣ XVI в., Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія Petrapilis 1897, nr. 6, p. 277. A) Leidinio duomenys rusų kalba įrašyti ranka.

89 Опись документовъ Виленскаго Центральнаго Архива древнихъ актовыхъ книгъ Vilnius 1909, t. VII, Upytės pilies teismo knyga, dok. 1351. A) Leidinio duomenys rusų kalba įrašyti ranka.

90 Nutarimų originalas Čartoriskių Archyve Krokuvoje rankraštis Ms. 2243, dok. 14. Prie originalo prispausta 40 antspaudų ir tik 32 parašai.

jų tetilpdavo, nepasiturintiems bajorams buvo nenugalima kliūtis, uždariusi jų vaikams duris į mokyklą. Tai patvirtina ne kartą užtinkami didikų labdarybės dokumentai, kuriais prie mokyklų steigiami bendrabučiai ir skiriamos stipendijos neturtingų bajorų vaikams. Mokslas eiti mokyklose plačiosioms bajorų masėms dar tebuvo išimtis, bet ne taisyklė. Mokslas buvo prieinamas tik didikams ir labiau pasiturintiems bajorams. Šiaip bajorai toje aukso laisvės gadyneje geriau mokėdavo valdyti karą, negu plunksną.

Bajorų neraštingumas Lietuvoje yra žinomas dar ir XVIII š. Taip Stanislovo Augusto Poniatauskio laikais dar tebebuvo beraščių bajorų, nes jo išrinkimo aktą, taip pat ir Targovicos konfederacijos manifestus daugelis pasirašė tik kryžiukais⁹¹.

Dėl beraščių nė kiek ne geresnė padėtis buvo ir kaimyninėje Lenkijoje. Kultūros istoriko Brücknerio liudijimu, Stepono Batoro laikais Lenkijoje buvę keliolika didikų, nemokančių nė pasirašyti⁹², o Łoziński dar ir XVII š. tarp lenkų didikų, net vaivadų, randa visiškų analfabetų, nemokančių nei skaityti, nei rašyti⁹³.

Dėl palyginti nedidelio švietimo išsiplėtimo bajorų dvaruose tik tiek nedaug tepavyko surasti privatinų bibliotekų Lietuvoje XVII š. Grįžtant prie Nesvyžiaus Radvilų bibliotekos ir lyginant ją su kitomis to meto bibliotekomis, tenka konstatuoti, jog tai buvo iš tikro labai didelė ir nepaprastai turtinga biblioteka. XVII š. viduryje pati didžiausia privatinė biblioteka Lietuvoje buvo vicekanclerio Kazimiero Leono Sapiegos, o ją 1661 m. perėmus Vilniaus akademijai, pirmoji vieta tarp privatinų bibliotekų Lietuvoje atiteko Nesvyžiaus Radvilų bibliotekai.

Galbūt, laikui bėgant, bus surasta žinių dar ir apie daugiau bibliotekų. Taip visiems gerai žinomas Jono Karolio Chodkevičiaus šviesumas ir garsiojo Lietuvos kanclerio Stanislovo Albrechto Radvilo mokytumas leidžia spėti ir juos turėjus nemažai knygų, bet apie jų bibliotekų buvimą ligi šiol man dar nieko nežinoma. Tačiau ir atradus dar daugiau to meto bibliotekų pėdsakų, vargu kuri nors kita privatinė biblioteka pasirodys tokia didelė, jog galėtų prilygti Nesvyžiaus Radvilų bibliotekai: kokia nors didesnė biblioteka nebūtų išnykusi, nepalikdama kokio nors pėdsako to meto žmonėse.

Dar tenka tarti kelis žodžius apie tolimesnį Nesvyžiaus Radvilų bibliote-

91 Korzon, T., *Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta*, wyd. II, Krokua–Varšuva 1897, t. I, p. 272.

92 Brückner, *Dzieje kultury Polskiej*, t. II, p. 174.

93 Łoziński, *Życie polskie*, p. 156–57.

kos likimą. Po Aleksandro Liudviko Radvilo mirties ši biblioteka nuolat augo toliau. Nors dėl įvairių įvykių, ypačiai dėl karų, tekdavo jai laikas nuo laiko nukentėti, bet jau vien dėl to jai augti buvo palanki sąlyga, jog Nesvyžiaus ordinacija buvo paveldima turto nesidalijant tarp giminių. Tuo būdu kiekvieno Nesvyžiaus ordinacijos savininko įgytos knygos vis didino šią biblioteką.

XVIII š. prie Nesvyžiaus Radvilų bibliotekos ugdymo ypačiai prisidėjo Lietuvos lauko etmono Mykolo Kazimiero Radvilo Žuvelės⁹⁴ žmona Pranciška Uršulė Višniavieckaitė, žymi meno ir mokslo rėmėja, pati įvairių dramos veikalų autorė, vaidintų tuo metu išgarsėjusiam Nesvyžiaus teatre. Jos laikais Nesvyžiaus Radvilų biblioteka pasiekė jau 20.000 tomų⁹⁵.

Tokia ji išliko ligi pat savo žlugimo. Žlugo ji po pirmojo Lietuvos ir Lenkijos padalinimo, kada 1772 m. rusų generolas Bibikovas visą šią didžiulę, turinčią 20.000 tomų, galinčią didžiutis net dviejų šimtų metų istorija, biblioteką, kartu su labai vertingais brangenybių rinkiniais, išvežė į Petrapilį (dab. Sankt Peterburgą – R. S.)⁹⁶. Kiek vėliau, 1813 m. iš Nesvyžiaus rūmų į Charkovo universitetą dar buvo išvežtas didžiulis numizmatikos kabinetas, susidedęs iš 13.253 auksinių bei sidabrinų medalių ir auksinių, sidabrinų, varinių ir kt. monetų⁹⁷.

Rusų išvežtoji istorinė Nesvyžiaus Radvilų biblioteka negailėstingai buvo išdraskyta ir išdalinta įvairioms Rusijos mokslo įstaigoms⁹⁸. Nė maža savo dalimi ji niekada jau nebegrįžo į savo buvusią buveinę – Nesvyžių⁹⁹. Tokios bibliotekos pagrobimas buvo neįkainojamas nuostolis ir didžiulė žaizda kultūriniam Lietuvos gyvenime.

Kaunas, 1944 m. gegužės mėn.

94 Nesvyžiaus ordinaciją jis valdė nuo 1720 m. ligi 1762 m., Taurogiński, *Z dziejów Nieświeża*, p. 62, 107.

95 Ten pat, p. 69; Kottubaj, *Galerja Nieświeżka*, p. 458, bus apsirikęs, manydamas, jog ši biblioteka tuomet turėjusi tik 9.000 tomų.

96 Taurogiński, *Z dziejów Nieświeża*, p. 119; Barwiński, *Archivum ks. Radziwiłłów w Nieświeżu*, p. 3.

97 Taurogiński, *Z dziejów Nieświeża*, p. 156; Jaroszewicz, *Obraz Litwy*, t. II, p. 124, 279.

98 Bartoszewicz, *Radziwiłłowie*, p. 318.

99 A) Daugiau apie bibliotekos katalogą, raidą ir likimą žr.: Witkowski Rafał. *Katalog biblioteki księcia Aleksandra Ludwika Radziwiłła w Nieświeżu (1651)*. Iš *Bibliotheca Litwana*. T. 2: *Atminties institucijų rinkiniai*. Sud. Arvydas Pacevičius. Vilnius, 2012, p. 329-427.

NAUDOTI ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Archyvinė medžiaga

Čartoriškių Archyve Krokuvoje.

Kurniko (netoli Poznanės) Bibliotekos buv. grafų Działyńskių archyve.

Ossolinskių Archyve Lvove.

Vytauto Didžiojo Universiteto Bibliotekos Kaune rankraščių skyriuje.

Spausdintieji šaltiniai ir literatūra

Акты издаваемые Виленскою Археографическою Коммиссією для разбора древнихъ актовъ, t. IX, XIV, XXV, Vilnius 1878, 1888, 1898¹⁰⁰[A].

Археографическій Сборникъ документовъ относящихся къ исторіи Сльверо-западной Руси издаваемый при Управленіи Виленскаго Ученнаго Округа, t. VIII, Vilnius 1870.

Archivum Domu Radziwiłłów, wyd. A. Sokołowski, Scriptores rerum Polonicarum, t. VIII, Krokua 1885.

Avižonis, K. Švietimas Lietuvoje XVII-ojo amžiaus pirmoje pusėje, atspaudas iš Lietuvos Praeities, I t., Vilnius-Kaunas 1940–1941.

Baliński, M., Dawna Akademia Wileńska 1579–1803, Petrapilis 1862.

Bartoszewicz, K., Radziwiłłowie, Varšuva-Krokua 1928.

Barwiński, E., Archivum ks. Radziwiłłów w Nieświeżu, Collectanea ex archivo collegii historici, t. XI, Krokua 1909–1913.

Bersohn, M. Dawna zbrojownia książąt Radziwiłłów w Nieświeżu, Varšuva 1904.

Bieliński, J., Uniwersytet Wileński /1579–1831/, t. I, Krokua 1899.

Biržiška, Vacl., Bibliotekos Lietuvoje, Lietuviškoji Enciklopedija, t. III, Kaunas 1935.

Brückner, Dzieje kultury Polskiej, t. II, Krokua 1931.

Chrapowicki, J. A., Dyaryusz, wyd. J. Rusiecki, Varšuva 1845.

Diesch, C., Fürst Boguslav Radziwill und seine Bücherschenkung an die Königsberger Schlossbibliothek, Festchrift Georg Leyh 1877–1937, Leipgias 1937.

100 A) Visi sąrašė pateikiamų leidinių pavadinimai rusų kalba įrašyti ranka.

- Jablonskis, K., XVI a. Lietuvos inventoriai, Istorijos Archyvas, t. I, Kaunas 1934.
- Jakubėnas, P., Kunigaikštis Janušas Radvilas (1612–1655), Biržai 1927.
- Jaroszewicz, J., Obraz Litwy pod względem jej cywilizacyi od czasów najdawniejszych do końca wieku XVIII, t. II, Vilnius 1844–1845.
- Yčas, J., Biržai, tvirtovė, miestas ir kunigaikštystė. Kaunas 1931.
- Kognowicki, K., Życia Sapiechów y listy od monarchów książąt i różnych panujących do tychże pisane, t. III, Vilnius-Varšuva 1792.
- Korzon, T., Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta, wyd. II, Krokua-Varšuva 1897.
- Kościąłkowski, S., Z dziejów ofiarności na rzecz nauki i nauczania na Litwie, Nauka Polska, t. V, Varšuva 1925.
- Kořubaj, Ed., Galerja Nieřwieźka portretów Radziwiłowskich, Vilnius 1857.
- Życie Janusza Radziwiła, Vilnius-Vytebskas 1858.
- Kraszewski, J. I., Wilno od początków jego do roku 1750, t. I–IV, Vilnius 1840–1842.
- Krupowicz M., Zbiór dyplomatów rządowych i aktów prywatnych, posługujących do rozjaśnienia dziejów Litwy i złączonych z nią krajów od 1387 do 1710 r., d. I, Vilnius 1858.
- Kutrzeba, St., i Semkowicz, Wł., Akta unji Polski z Litwa 1385–1791, Krokua 1932.
- Лаппо, И. И., Великое Княжество Литовское за время отъ заключенія Люблинской унии до смерти Стефана Баторія (1569–1586), Petrapilis 1901.
- Земскій судъ въ Великомъ Княжествѣ Литовскомъ въ концѣ XVI в., Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія, nr. 6, Petrapilis 1897.
- Łoziński, Wł., Życie polskie w dawnych wiekach, wyd. III illustr., Lvovas 1912.
- Łukaszewicz, J., Dzieje kościołów wyznania helweckiego w Litwie, t. I–II, Poznanė 1842–1843.
- Historia szkół w Koronie i Wielkim Księstwie Litewskim od najdawniejszych czasów aż do roku 1794, t. I–IV, Poznanė 1849–1851.

- Morelowski, M., Przewodnik po Wileńszczyźnie, Vilnius 1940(?).
 Niesiecki, K., Herbarz Polski, t. I–X, Leipcigas 1839–1845.
 Опись документовъ Виленскаго Центрального Архива древнихъ актовыхъ книгъ, t. VII, Vilnius 1909.
 Sapiehowie, materiały historyczno-genealogiczne i majątkowe, t. I–III, Petrapilis 1890–1894.
 Siarczyński, Fr., Obraz wieku panowania Zygmunta III czyli obraz stanu, narodu i kraju, wystawiający religiję, obyczaje, nauki, prawa etc., t. I–II, Poznané 1843–1858.
 – Obraz wieku panowania Zygmunta III, zawierający opis osób żyjących pod jego panowaniem, t. I–II, Lvovas 1828.
 (Starckius) Sermo Funebris Inclytæ Memoriale Christophori Radziwił Ducis Birzarum et Dubinkorum Sacri R. I. Principis, Palatini Vilmensis et exercituum M. D. Lithvaniae Generalis etc.etc. Principis incomparabilis in exsequiis ejusdem celebrandis Wysuni Lithvanorum die 22. Ianuarij Anni MDCXLI oblatu a Ioh. Friderico Starckio, Elbingas 1641.
 Šepetyš, J., Reformacijos istorija Lietuvoje, I d., Vilnius 1922.
 Taurogiński, B., Z dziejów Nieświeża, Varšuva 1937.
 Zeillerus, M., Neue Beschreibung desz Koenigreiche Polen vnd Groszherczogthumbs Lithauen, Ulmas 1652.

DIE BIBLIOTHEK DER FÜRSTEN RADZIWIŁ IN NESVYŽIUS IN DER MITTE DES 17. JAHRHUNDERTS

/Zusammenfassung/

Dr. Konstantinas Avišonis

Nesvyžius /Nieswiez/, der alte Stammsitz der Fürsten Radziwil, war im 17. Jahrhundert das eine der wichtigsten Zentren des kulturellen und politischen Lebens in Litauen. Der politische Einfluss und die Überheblichkeit des Magnatenhauses Radziwil hatte in der Mitte des 17. Jhdts. in Litauen ihren Höhepunkt erreicht. In der kulturellen Welt war Nesvyžius damals nicht nur wegen des prächtigen und herrlichen Schlosses der Fürsten Radziwil gut bekannt,

sondern auch wegen der wertvollen Kunstsammlungen, der Gemäldegalerie, der besonders reichen Schatzkammer, des numismatischen Kabinetts und der grossen Bibliothek berühmt.

Die Anfänge dieser historischen Bibliothek reichen bis in die Mitte des 16. Jhdts., in die Zeit des Fürsten Nikolai Radziwil des Schwarzen /1515–1565/, des berühmten Gönners der Reformation und des Bildungswesens in Litauen. Er hielt auf seinem Schlosse in Nesvyžius mehrere gelehrten Calvinisten und gründete zwei Druckereien /in Nesvyžius und in Lietuvos Brasta/ zum Drucken der protestantischen Schriften.

Die Bibliothek des Fürsten Nikolai Radziwils wurde weiter von seinem Sohne Nikolai Christophor Radziwil dem Waisen /1549–1616/ gepflegt. In seinem Besitze wurde die Bibliothek anfangs beschädigt, da er selbst zusammen mit Jesuiten mehrere von seinem Vater herausgegebene protestantische Bücher öffentlich verbrannte. Bald aber wuchs die Bibliothek wieder an, vervollständigt durch die einheimische und ausländische katholische Bücher.

Nach dem Tode Nikolai Christophor Radziwils des Waisen sorgten seine vier Söhne weiter nacheinander für die Bibliothek.

Um die Mitte des 17. Jhdts. kam Nesvyžius mit allen seinen Kunstsammlungen, auch mit der Bibliothek, in die Hände des jüngsten Sohnes Nikolai Christophor Radziwils, – Alexander Ludwig Radziwil. In seniem Auftrage im Jahre 1651 wurde ein Katalog der Bibliothek der Fürsten Radziwil in Nesvyžius gebildet: „*Bibliotheca alias Consignatio Generalis Librorum Arcis Nesuisiensis per Clases dispositorum Jussu et Imperio Illriss^{mi} Dvcs ac Principis Dni D. Alexandri Ludovici Radziwil, Marschalci Supremi Mag. Duc. Lit. opera vero et industria Joannis Hanowicz Infamulatoris olim et Notarii Cubicularis eius Ill^{me} Cels^{dimis} nunc Consulis Iurati et Aedilium Publicarum Praefecti Priuilegiatae Ciuitatis Nesuisiensis confecta A:D:1651 Aprilis, Maii et Iunii Diebus*“. Das original der Handschrift des Kataloges liegt in der Bibliothek des ehem. Archivs der Grafen Działyński in Kurnik, bei Posen, unter Signatur Ms. 1320.

Der Katalog der Bibliothek der Fürsten Radziwil in Nesvyžius vom Jahre 1651 besteht aus vier Hauptteilen: 1. systematischer Katalog /Realkatalog/, 2. alphabetischer Katalog, 3. Katalog der Bücher in fremden Sprachen und 4. Katalog der Handschriften. In jedem Teile des Katalogs wurden nur diejenigen Bücher eingetragen, welche in anderen Teilen des Katalogs nicht erwähnt wurden.

Der systematische Katalog zerfällt in 31 Teile: 1. Biblia sacra, 5 Bände. 2. Sancti Patres, 20 Bände. 3. Interpretes SS. Scripturae, 17 Bände. 4. Ritua-

les, 11 Bände. 5. Dogmatici, 12 Bände. 6. Controversistae, – die Literatur der Religionspolemik, 39 Bände. 7. Jura et decreta, 35 Bände. 8. Historiae ecclesiasticae, 43 Bände. 9. Politici, 27 Bände. 10. Historiae Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae, 10 Bände. 11. Historiae profanae, 110 Bände. 12. Militares, 7 Bände. 13. Imagines variae, – geographische Werke, – 26 Bände. 14. Mathematici, 18 Bände. 15. Medici, 8 Bände. 16. Philophici, 9 Bände. 17. Epistolici, 6 Bände. 18. Scholastici, 18 Bände. 19. Oratores, 23 Bände. 20. Poetae, 40 Bände. 21. De variis materiis, 8 Bände. 22. Variarum linguarum, 100 Bände. 23. Polonici, 59 Bände. 24. Germanici, 7 Bände. 25. Sclavonici, 8 Bände. 26. Prohibiti, 15 Bände. 27. Polnische Handschriften, 10 Bände. 28. Lateinische Handschriften, 7 Bände. 29. Italienische Handschriften, 6 Bände. 30. Deutsche Handschriften, 3 Bände und 31. Kartographische und Stichsammlungen, 80 Stück.

Von den 787 Bänden, meistens Folianten, welche in den systematischen Katalog eingetragen waren, den grössten Teil der Bibliothek bilden die Bücher verschiedenen Inhalts /189 Bände/. Dazu müssen noch 26 Handschriften zugerechnet werden. An zweiter Stelle stehen die Werke aus der Geschichte /163 Bände/, an dritter – Geographie /124 Bände/, an vierter – Theologie /104 Bände/; dann folgen Philologie /81 Bände/, Rechtswissenschaft /62 Bände/, Philosophie /23 Bände/, Medizin /8 Bände/ und Kriegswissenschaft /7 Bände/. Daraus sieht man, dass die Inhaber der Bibliothek, – die Fürsten Radziwil, – welche viel im Auslande zu reisen pflegten, das grösste Gewicht auf die Bücher des geschichtlichen und geographischen Inhalts legten. Sie interessierten sich auch für Theologie, Philosophie und Rechtswissenschaften, denn Kenntnisse aus allen diesen Gebieten brauchten sie für das alltägliche Leben.

Im alphabetischen Teile des Katalogs der Bibliothek der Fürsten Radziwil in Nesvyžius vom Jahre 1651 finden wir noch 456 Bände in folio, in quarto und in octavo. Das Übergewicht an der Zahl nehmen auch hier die Bücher des klassischen Altertums, der Geschichte und der Geographie.

Im Kataloge der Bücher in fremden Sprachen finden wir 86 Bände. Hier sind jedoch die fremdsprachigen Bücher aus dem systematischen Teile des Katalogs nicht eingetragen.

Der Handschriftenkatalog besitzt nur 9 Handschriften. Eigentlich befanden sich in der Bibliothek mehr, denn noch 26 von ihnen waren ins systematische Katalog eingetragen.

Der Sprache nach bildeten die lateinischen Bücher die überwiegende Mehrheit. An der zweiten Stelle standen die Bücher in italienischer Sprache /141

Bände/, an der dritten – die Bücher in polnischer Sprache, an der vierten – die Bücher in französischer Sprache /33 Bände/, dann kamen die Bücher in deutscher /17 Bände/, russischer /8 Bände/, spanischer /1 Band/ und englischer /1 Band/ Sprachen. Der Grund der einen so grossen Menge der italienischen Bücher liegt darin, dass die Fürsten Radziwil von Nesvyžius, die Vertreter des katholischen Zweiges des Magnetenhauses Radziwil, welche meistens eifrige Katholiken waren, die Vorliebe nach Italien zu reisen hatten und von dort die eingekauften italienischen Bücher nach Nesvyžius mitbrachten. Auf ihren Auslandsreisen vermieden sie gewöhnlich das protestantische Deutschland zu besuchen. Deshalb finden wir nur so wenig von deutschen Büchern in ihrer Bibliothek /dieselben sind nur des katholischen Inhalts/.

Im Jahre 1651 in der Bibliothek der Fürsten Radziwil in Nesvyžius befanden sich insgesamt 1.338 Bände. Die Bücher waren meist im schönen farbigen Leder gebunden.

Im Vergleich mit anderen damaligen Privatbibliotheken war die Bibliothek der Fürsten Radziwil in Nesvyžius die zweitgrösste Bibliothek in Litauen. Die grösste Privatbibliothek, bestehend aus mehr als 3.000 Bände, besass der litauische Vizekanzler Kasimir Leo Sapiega in Rožėnai in der Mitte des 17. Jhdts. /im Jahre 1655 wurde sie von ihm der Wilnaer Akademie geschenkt/.

Die Bibliothek der Fürsten Radziwil in Nesvyžius wuchs auch später immer an. Im 18. Jhd. sorgte besonders um sie Franziska Urschul Radziwil, geb. Wisniowiecka, die Frau des litauischen Feldherrn Michael Kasimir Radziwils. Damals erreichte die Bibliothek ihren Höhepunkt und bestand aus 20.000 Bänden.

Nach der ersten Teilung Litauens, im Jahre 1772 wurde diese grosse Bibliothek der Fürsten Radziwil, welche sich 200-jähriger Geschichte rühmen konnte, vom russischen General Bibikow aus Nesvyžius nach Petersburg verschleppt. Hier wurde sie unbarmherzig auseinandergerissen und an verschiedene russische wissenschaftliche Anstalten zerteilt. Das Ausbeuten dieser historischen Bibliothek verrichtete einen uneinschätzbaren und unersätzblichen Schaden für das kulturelle Leben Litauens.